

VÝVOJ FINANČNÍHO HOSPODAŘENÍ A VYUŽÍVÁNÍ EKONOMICKÝCH PODNĚTŮ PODNIKŮ V ČSR PO ROCE 1945

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТИМУЛОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЧЕХОСЛОВАККОЙ
РЕСПУБЛИКЕ ПОСЛЕ 1945 г.

DIE ENTWICKLUNG DER FINANZWIRTSCHAFT UND DIE AUSNÜTZUNG
DER ÖKONOMISCHEN ANREGUNGEN (STIMULATIONEN) DER BETRIEBE IN DER ČSR
NACH DEM JAHRE 1945

JAN TRUBAČ

Výroba v socialistických průmyslových podnicích v ČSR je svou podstatou i formou zboží výrobou. Proto se nutně při řízení i ve vlastním hospodaření podniků uplatňují hodnotové kategorie jako zisk, úvěr, úrok, odpisy, vlastní náklady, ceny, různé kolektivní pobídkové fondy apod. Pokud tyto hodnotové kategorie podněcují hmotný zájem podniků na zhospodářňování výroby, na dalším rozvoji podniků a na proporcionálním rozvoji celého národního hospodářství, mají funkci ekonomických podnětů. Působení ekonomických podnětů je tedy především spjata se zbožíným charakterem výroby našich průmyslových podniků, se zbožíným charakterem vztahů mezi socialistickými podniky, s působením zákona hodnoty, je projevem působení zákona hodnoty na oblast výroby. Rozsah, stupeň a intenzita jejich pozitivního uplatnění závisí na míře relativní hospodářské samostatnosti podniků a na jejich plánovitém využití. S rozšířením nebo zúžením hospodářské samostatnosti podniků sílí nebo slábne jejich úloha. Ekonomickým základem hospodářské samostatnosti socialistického podniku je předně to, že podnik je vybaven výrobními a oběhovými fondy, potřebnými k plnění hospodářských úkolů, a že s těmito fondy může nakládat ve svém zájmu a v souladu se zájmy celé společnosti. Za druhé probíhá v podnicích uzavřený koloběh výrobních a oběhových fondů včetně momentu realizace. Koloběh výrobních a oběhových fondů lze znázornit touto formulí:

$$P - VF \begin{cases} ZF \\ \dots V \dots Z - J \\ OF \end{cases}$$

VF — výrobní fondy podniku

ZF — základní fondy podniku

OF — oběžné fondy podniku

Ostatní symboly jsou použity v běžném významu.

Podmínkou účinnosti ekonomických podnětů je: a) aby byla uplatňována chozrasčotní zásada závislosti výdajů na příjmech podniku, t. zn. aby objem výrobních fondů v každém následujícím koloběhu byl závislý na objemu peněžní hodnoty, realizované v předcházejícím koloběhu; b) aby podnik neměl přebytek vlastních prostředků, ba dokonce, aby část obíhajících prostředků kryl peníze, vypůjčenými od banky. Existence zákona hodnoty a relativní hospodářská samostatnost podniku tvoří objektivní základ působení ekonomických podnětů. Jejich využívání předpokládá však subjektivního činitele, hluboké vědecké poznání zákona hodnoty, hodnotových kategorií a nalezení organizačních forem pro jejich uplatnění ve směru potřeb naší socialistické společnosti, jejich vyváženost, komplexnost. Ekonomické podněty podniku nejsou a nemohou být jediným a dokonce ani ne hlavním nástrojem řízení. Vytvářet podmínky pro jejich výlučné uplatnění by znamenalo partikularisovat jednotné společenské vlastnictví a podřizovat je živelnosti. Považujeme proto ekonomické podněty za podpůrné a nikoliv za hlavní nástroje řízení. Jejich vyvážená soustava tvoří metodu nepřímého řízení podniku. To, že v současné době v ČSR vyzdvihujeme jejich význam, neznamená, že centrální řízení stavíme na vedlejší kolej. Ekonomické podněty podniku musí podporovat centrální řízení, doplňovat je v té oblasti, kde centrální řízení je málo účinné nebo dokonce vede ke ztrátám společenské práce (např. při detailním plánování bez dostatečné znalosti konkrétních vztahů). Metodou hospodaření, založenou na využívání hodnotových kategorií jako ekonomických podnětů, je chozrasčot. Budeme-li proto dále sledovat využívání některých hlavních ekonomických podnětů ve vývoji našich průmyslových podniků po roce 1945, budeme tím tedy zároveň sledovat uplatňování podnikového chozrasčotu jako metody hospodaření.¹⁾

I. FINANČNÍ HOSPODAŘENÍ ČS. PRŮMYSLOVÝCH PODNIKŮ PO KVĚTNU R. 1945

Finanční hospodářství čs. průmyslových podniků bylo válkou a okupací rozvráceno. Investování bylo v průmyslu za války zaměřeno téměř jen na válečné cíle. Válka a okupace vedly k znehodnocení značné části majetku průmyslových podniků v důsledku válečných škod a k znehodnocení pohledávek za německými okupanty (např. zadlužení pozdějších národních podniků hutního sektoru u peněžních ústavů činilo k 1. 1. 1945 5 646 000 000,— korun). Po skončení války se projevil v mnohých průmyslových podnicích nedostatek finančních prostředků.

¹⁾ V této stati není vzhledem k délce sledovaného období rozebíráno působení všech ekonomických podnětů, ale jen některých, zejména zisku, úvěru, úroku, odpisů a kolektivních pobídkových fondů podniků. Podrobnější rozbor je věnován nedostatkům dosaďadního stavu a novým opatřením ke zvýšení ekonomické účinnosti financování národního hospodářství.

Aby se roztočila kola výroby, aby byly obnoveny nutné zásoby, aby byly podniky udrženy v provozu, a to zatím bez ohledu v čí rukou byly, byla dekretem presidenta republiky č. 78 z 19. 9. 1945 o přechodném finančním zabezpečení hospodářských podniků stanovena každému podnikateli povinnost postarat se o opatření peněžních prostředků k udržení provozu hospodářského podniku. Pokud nebylo lze peněžní prostředky k obnovení provozu opatřit od společníků-akcionářů apod., měl ministr financí po dohodě s ministrem, do jehož působnosti podnik patřil, převzít státní záruku za úvěry, poskytnuté podnikům na výplatu mezd a surovin. Státem zaručený provozní úvěr činil k 31. 8. 1946 562 553 587,— Kčs a státem zaručený investiční úvěr rekonstrukční činil k témuž datu 1 217 425 000 Kčs. Činnost bank, kterých bylo v té době 16, se vyznačovala jak co do formy poskytování úvěrů, tak i co do boje o dlužníka, jakožto objekt bankovního zisku, starým bankéřským duchem, zejména podbíráním úrokové sazby. Boj s ním byl jedním z nejtěžších úseků třídního boje.

Znárodňovacími dekrety z října r. 1945 se dostalo právní formy majetkové individualisaci národních podniků. Stát neručil za závazky znárodněných podniků. Národní podniky dostaly povahu samostatných právnických osob. Čistá hodnota majetkové podstaty, kterou stát na národní podnik převedl při jeho zřízení, tvořila jeho kmenové jmění. Majetek národních podniků se skládal z kmenového jmění a rezervního fondu, který se tvořil přiděly ze zisku z podnikání neprovozní povahy a z mimořádných zisků. Stanovení kmenového jmění se provádělo bez normativů a rozsah poskytnutých prostředků nebyl ve vztahu k plánovaným úkolům, i když podle právních předpisů měl být udržován v přiměřené výši. Nic nebránilo, aby tedy podniky měly přebytek prostředků anebo na druhé straně jejich nedostatek. Přebytky prostředků národních podniků se měly soustřeďovat u ministra financí *na vyrovnávacím účtu*. Na tento účet měly plynout mimo z i s k u i odvody při snižování kmenového jmění nebo likvidační přebytky zrušených národních podniků. Prostředků na vyrovnávacím účtu se mělo použít k vyplácení úhrady tak zvaných programových investic, úhrady bilančních ztrát, jako příspěvků k úhradě náhrad za znárodnění a zbytek měly tvořit odvody do státní pokladny. Existence vyrovnávacího účtu a jeho funkce svědčí o omezeném rámci hospodářské samostatnosti podniků, ale neurovnaný stav hospodářských a finančních poměrů podniků tehdy jiné řešení nedovoloval. Znárodněné podniky byly totiž v době před únorem r. 1948 neustále v obtížné finanční situaci a byly tehdy vcelku ztrátové. Příčin *ztrátovosti* národních podniků bylo několik. Předně to byl důsledek bombardování a drancování podniků za okupace. Okupanti se nestarali o obnovu a opravy starších zařízení. Bylo proto třeba po válce uskutečnit rozsáhlou investiční činnost a přestavět válečnou výrobu na mírovou. Dalším důvodem ztrátovosti podniků bylo převzetí splatných zá-

vazků a nedobytných pohledávek bývalých majitelů. Konečně příčina v neposlední řadě vězela v politice Nejvyššího úřadu cenového, který byl ve své činnosti silně ovlivňován reakčními představiteli buržoasie a který úmyslně stanovil nízko ceny těch výrobků, které se vyráběly ve znárodněných podnicích, tzn. zejména v těžkém průmyslu.²⁾ Největší ztráty měly doly, hutě a některé strojírenské závody, tedy odvětví, v nichž moc patřila pracujícím. Touto politikou mělo být v očích veřejnosti zdiskreditováno znárodnění a kromě toho přečerpávána akumulace ze znárodněných podniků ve prospěch soukromého kapitálu. Celková výše ztráty dosáhla v roce 1946 1 335 000 000 Kčs v tehdejších cenách. Přesto se však již na rok 1948 plánoval zisk.

Ú v ě r zajišťovaly národním podnikům od znárodnění znárodněné banky, ale zprvu v podstatě podle zásad hospodaření kapitalistických podniků. Národní podniky čerpaly úvěry na provoz i na investice u kteréhokoli peněžního ústavu a používaly, jak jsme již uvedli, zejména *státem zaručených úvěrů*. Navíc banky, které nebyly ještě pevně v rukou dělnické třídy, poskytovaly prostředky s lehkovážností, nemyslitelnou ani za kapitalismu. Bankovní kontrola byla tak jak tak neúčinná v důsledku neomezené existence *obchodního úvěru*. V této době spočívala tedy úloha úvěru prakticky jen v tom, že pomohl rozhábat válkou rozvrácené hospodářství. Jinou kladnou úlohu sehrát nemohl. Nemohl se zejména stát nástrojem hmotného zájmu na hospodárných výsledcích výroby. Sehrál tedy svou kladnou úlohu v kvantitativním růstu výroby, ale nikoli v podnícení výsledků kvalitativních. Rovněž zisk nemohl v té době v důsledku ztrátovosti velké části znárodněných podniků plnit úlohu ekonomického podnětu. Byl toliko nástrojem evidence o hospodářských výsledcích, a to navíc nikoliv objektivním. Zato byl mohutným podnětem soukromého podnikání, jehož zásady doznívaly ještě ve znárodněných podnicích, jak je vidět ze zásad Statutu národních podniků, platného v té době, podle něhož národní podniky měly být vedeny podle principů obchodního podnikání.

Úlohu ekonomického podnětu, i když omezenou, měl 10% podíl závodních a podnikových rad na čistém zisku, který byl uzákoněn dekretem presidenta republiky č. 104/45 Sb. o závodních a pod-

²⁾ Velkoobchodní ceny byly zvýšeny po peněžní reformě v listopadu r. 1945. Průměrné zvýšení cen u základních výrobků, jejichž výroba byla převážně znárodněna, bylo oproti r. 1937 dvojnásobné. O zvýšení cen těchto výrobků bylo třeba svádět boj s politickými stranami, které hájily zájmy kapitalistů. Přesto ceny výrobků neznárodněných podniků byly vyšší. Rovněž kontrola nad tvorbou cen byla slabá. V různých podnicích byly ceny různé. Výpočet ceny jako součtu výrobních nákladů u podniků se zastaralou technikou vytvářel u podniků technicky dobře vybavených jakousi „průmyslovou rentu“. Takové podniky se pak nestaraly o snížení vlastních nákladů. Cena tedy neplnila úlohu ekonomického podnětu.

nikových radách. Byl určen na zlepšování sociálních a kulturních zařízení v závodech a na odměny nejlepším pracovníkům. Tímto opatřením měl být podnícen hmotný zájem závodní rady a pracujících v podniku na lepším výsledku podniku. V té době to byl prakticky jediný prostředek, jak uplatnit prostředky hmotného zainteresování, neboť ostatní části čistého zisku, jdoucí do rezervního fondu nebo na vyrovnávací účet, nevedly bezprostředně k hmotnému zájmu pracujících v podniku samém. Ve srovnání s předválečnou úpravou z r. 1920 se toto poválečné opatření týká však všech oborů lidské práce, vztahuje se nejen na závody větší, které mají alespoň 20 zaměstnanců, ale i na závody malé, při čemž nově provedená účast na čistém zisku stanoví 10% podíl jako minimální, kdežto v dřívější úpravě šlo o podíl pevnou 10% kvotou. V praxi však i tato úprava byla značně nedokonalá. Prostředky byly většinou nesprávně používány na sociální podpory. Hlavní nedostatek však byl v tom, že závodní rady v mnoha podnicích, i když tyto podniky podávaly velmi dobré výkony, nedostávaly žádný podíl na zisku prostě z toho důvodu, že podíl na zisku se měl vyplácet „z dosaženého“ zisku. Jak již víme, řada podniků pracovala se ztrátou.

II. ÚLOHA EKONOMICKÝCH PODNĚTŮ V LÉTECH 1948—1956

I. etapa do r. 1953

Druhá etapa znárodnění v roce 1948 posílila značnou měrou socialistický sektor v průmyslu, plánovitý rozvoj obsáhl nejen výrobu, ale i oběh zboží, počínaje podnikem. Výrazem dalšího úsilí o konsolidaci znárodněného podnikání, které tvořilo ekonomický základ politické moci dělnické třídy, bylo zřízení ústředního místa znárodněného podnikání, společného finančního střediska, ústředního evidenčního centra, z již existující instituce — *Fondu znárodněného hospodářství* (FZH). Stalo se tak zákonem č. 51/48 Sb., o úpravě některých finančních poměrů národních podniků průmyslových a potravinářských. Do té doby měl FZH za úkol jen náhradovou službu za znárodněný majetek. Ve FZH se soustřeďovaly všechny prostředky, určené k financování podniků, a odtud jim byly zase podle potřeb poskytovány.

Příjmy FZH tvořily: 1. odvody čistého zisku národních podniků, 2. náhrada za znárodněný majetek osobám, kterým se podle znárodnovacích dekretů náhrada neposkytuje, 3. částky odváděné FZH při snížení kmenového jmění jednotlivých národních podniků, 4. příděly ze státního rozpočtu, 5. úroky z kmenového jmění v pevně stanovených částkách bez ohledu na výsledky hospodaření národních podniků, 6. likvidační přebytky zrušených národních podniků.

Prostředků finanční služby FZH se používalo předně ke splácení a úro-

kování závazků převedených na FZH, dále na umořování a k úrokování zápůjček, sjednaných Fondem znárodněného hospodářství, a konečně na zvyšování kmenového jmění.

Fond znárodněného hospodářství sehrál kromě financování národních podniků významnou úlohu při očišťování majetkových podnikových rozvah. Stejně jako byly peněžní ústavy nuceny za války ukládat část svých přebytků do německých papírů, byl i průmysl nucen k zálohování zejména německých dodavatelů a ke koupi cenných papírů a účastí v Německu. Odhadovalo se, že jen národní podniky, podléhající ministerstu průmyslu, měly na 14 miliard nehodnotných aktiv. Nehodnotná aktiva, vzájemné finanční pohledávky a účasti na národních podnicích byly rovnoměrně rozvrženy na celé hospodářství tím, že jejich správa a vyrovnaní byly přeneseny na FZH. V témž roce 1948 došlo k první velké úpravě kmenového jmění, která měla národní podniky postavit na srovnatelnou základnu. Úpravy kmenového jmění byly soustředěny ve FZH. Šlo o to, aby podniky jakožto hospodářsky samostatné útvary byly vybaveny kmenovým jměním v takové výši, aby mohly plnit úkoly, které jim uložil hospodářský plán. Kmenové jmění národních podniků se rovnalo součtu bilančních hodnot jejich investic a trvale nutných zásob. Investice, které měly být kryty kmenovým jměním, byly určeny jejich účetní hodnotou k 31. 12. 1947. Na rozdíl od toho se stanovily trvale nutné zásoby s přihlédnutím k potřebám r. 1948. Po zúčtování a převodech na FZH a odpisech bilančních ztrát za r. 1946 a r. 1947 bylo nutno kmenové jmění doplnit částkou 20 533 000 Kčs. Národní podniky byly tehdy ovšem financovány i z jiných zdrojů (např. z daňových rezerv), které znemožňovaly finanční kontrolu podniků. Fakticky vládl ten stav, že na první i každé další stanovení kmenového jmění bylo ve skutečnosti automatickým udělením absolutoria za hospodaření v předcházejících letech. Přesto však třeba vidět onu kladnou stránku, která převažovala, totiž, že bylo dosaženo finanční rovnováhy, porušené válkou a okupací.

Zákon o dvouletém plánu určil našemu hospodářství velké úkoly v investiční výstavbě. Měly-li být tyto úkoly zabezpečeny, muselo se dbát o koordinaci jednotlivých znárodněných bank a určit pro financování provozních potřeb podniků a na druhé straně k jejich investiční činnosti zvláštní peněžní ústavy. Tento princip byl již obsažen v zásadách dvouletého plánu obnovy a výstavby národního hospodářství a byl programem Gottwaldovy vlády, vyšlé z voleb v r. 1946. Politikou KSČ bylo dospět ke *specialisaci* bank a na konec k vytvoření jediné banky pro věci provozní a jedné pro věci investiční. Tento nezbytný předpoklad chozrasčotní bankovní kontroly se podařilo uskutečnit až po únoru r. 1948 a zakotvit v zákoně č. 31/50 Sb. z 9. 3. 1950 o Státní bance československé a zákonem č. 183/48 Sb. z 27. 7. 1948 o Investiční bance. Avšak již podle zákona

51/48 Sb. byla jasně uskutečněna zásada odděleného financování provozu a investic a národní podniky směly být v obchodním spojení pouze s jedinou bankou pro provozní úvěr a byly povinny používat výhradně služeb banky, určené pro financování investic. Národní podniky si nesměly navzájem poskytnout finanční úvěry ani vyrovnávat své závazky kompenzací. Podléhaly peněžní kontrole banky, jejímž prostřednictvím prováděly veškeré platby. Boj o specialisaci bank a o zjednodušení bankovní soustavy byl velmi urputný. Buržoasie se bránila uskutečnění tohoto principu zejména proto, že chtěla zabránit ozdravení finanční základny národních podniků, nebo je alespoň oddálit, zdiskreditovat jejich hospodaření v očích široké veřejnosti a dosáhnout tak návratu ke kapitalismu.

Po úspěšném splnění dvouletého plánu nastoupily naše národní podniky r. 1949 do boje za splnění prvního dlouhodobého pětiletého plánu. To vyžadovalo jednak kvalitativně zlepšit způsob vybavení podniku výrobními fondy, jednak zabezpečit jejich hospodárné využití. Financování národních podniků je nově upraveno zákonem 104/50 Sb., o financování národních a komunálních podniků. Dosud v zásadě jednotné kmenové jmění, které vedle cizích zdrojů (úvěr od Státní banky a dočasné dluhy vůči dodavatelům a jiným věřitelům) tvořil základní vlastní finanční zdroj, je rozděleno na dvě funkčně odlišné části, základní fond a obrátový fond. Určování kmenového jmění se od základu mění. Místo zpětného stanovení podle účetní uzávěrky nastupují běžné změny základního fondu obrátový fond je pak určován pevně na celý rok finančním plánem na základě norm, které se začaly vytvářet.

Až do účinnosti tohoto zákona byly *investice* národních podniků *financovány úvěrem* peněžních ústavů (krytým takovým nestálým zdrojem jako byly vklady), později po sloučení peněžních ústavů úvěrem u Investiční banky. Fond znárodněného hospodářství měl na podkladě účetních uzávěrek upravovat kmenové jmění podniků a podniky měly z prostředků, které od FZH obdržely, hradit své úvěry u Investiční banky. Podle tohoto zákona jsou hrazeny investice národních podniků z prostředků FZH výlučně. Proto se ve skladbě příjmů FZH objevila další složka, odvody odpisů investic a zůstatkových účetních cen vyřazených investic. Zákon tedy neumožňoval poskytování přímých investičních úvěrů národním podnikům, ale na druhé straně vytvářel možnost, aby si FZH sám obstarával úvěr na doplnění kmenového jmění u Investiční banky. Tímto zákonem tedy nebyly ještě odstraněny dlouhodobé úvěry jako zdroj financování investic národních podniků.

Výrazným nedostatkem v hospodaření našich podniků byl předně ten fakt, že nebyly ještě vytvořeny přímé vztahy mezi financováním národních podniků a státním rozpočtem. Mezi podniky a státním rozpočtem stál FZH, který představoval jediné spojení. V důsledku toho se tu ne-

vytvářel přímý vztah hmotné odpovědnosti podniku vůči celospolečenským potřebám a zájmům. Tento vztah byl překryt odpovědností nadřízeného orgánu, Fondu znárodněného hospodářství, který však neměl sám na druhé straně možnost zvládnout hospodaření v národních podnicích. Poněvadž u FZH převažovaly výdaje nad jeho příjmy, opatroval si z počátku své výdaje úvěrem od Investiční banky, od r. 1949 dostával pak od státního rozpočtu dotace, a to v této výši:

V r. 1949 — 35 041 745 085,70 Kčs,

v r. 1950 — 20 000 000 000,— Kčs,

v r. 1951 — 43 400 000 000,— Kčs.

Majetkové vztahy mezi FZH a národními podniky vyjadřují tyto skutečnosti: národní podniky odváděly Fondu čisté zisky, úroky z kmenového jmění a části vyplývající se snížení kmenového změni — což plyne již z příjmů FZH, a naproti tomu se jim z prostředků FZH hradilo zvýšení kmenového jmění a doplnění bilančních ztrát. Protože zisky odplývaly z podniků, aby se pak nezávisle na hospodaření podniků proměňovaly ve zvýšený základní a obrátový fond, je přirozené, že úlohu ekonomického podnětu nemohly účinně plnit. Tak je tomu i v případě automatického krytí ztrát FZH ze státního rozpočtu. V době, kdy FZH vznikl, a úkoly, které na sebe vzal, vylučovaly, aby se mohl stát chozrasčotní organizací.

Obdobně tomu bylo i s úvěry. Až do r. 1953 existoval *automatismus* v úvěrování. Hlavní příčinu automatismu bylo to, že neexistovalo nebo téměř neexistovalo finanční plánování. Do r. 1948 nebyl finanční plán sestavován vůbec, až na globální finanční plán Hospodářské rady r. 1947. Od r. 1948 byly operativní podnikové plány doplněny dílčími plány finančními, tj. rozpočtem úvěrových nároků jednotlivých podniků, které však nebyly nikterak prověřovány. První pokus o finanční plán byl uskutečněn r. 1950. Finanční plán nebyl však tento rok ještě téměř vůbec podepřen plánem nákladů a na náklady působil jen nepřímým, že stanovil peněžní akumulaci (plánovaný úrok z kmenového jmění, zisky a zvláštní daň výdělkovou). R. 1951 nastalo zlepšení finančního plánu tím, že byly stanoveny pro průmyslové podniky finanční normativy oběžných prostředků. Jednotlivé podniky sestavovaly už plán nákladů. R. 1952 došlo k dalšímu prohloubení finančního plánování tím, že dosud jednotný finanční plán se nyní skládal jednak z plánu vlastních nákladů (jejich snižování), jednak z vlastního finančního plánu, který stanovil jak potřebu vlastních finančních prostředků (základní a obrátový fond), tak i cizích (bankovní úvěr). Avšak teprve r. 1953 je rokem významných změn, protože vchází v platnost nová opatření na poli plánování a úvěrování. O těchto opatřeních se ještě zmíníme.

Zůstává skutečností, že pokud finanční plánování neexistovalo nebo existovalo jen v zárodcích, banka nemohla buď vůbec nebo ne dobře prověřovat, co je pro podnik potřebné pro plnění plánu. Proto úvěrovala všechny zásoby materiálu a zboží a nevykonávala úvěrový tlak k jejich likvidaci. Jelikož na druhé straně nevznikaly podnikům finanční potíže, nezabývaly se proto odstraněním narůstajících zásob. Od r. 1950 do r. 1952 stouply zásoby rychleji než odpovídalo tempu růstu výroby. Kromě automatického úvěrování zásob existovalo i automatické úvěrování špatně hospodařících podniků. U podniků se připouštěly debety na obrátovém účtě. Automatismus v úvěrování, a to nejen pokud jde o úvěry provozní, ale i pokud jde o úvěry investiční,³⁾ stejně jako i automatismus v zúčtování nepodněcoval podniky, aby si tržbou obstarávaly prostředky, potřebné ke krytí svých závazků. To oslabovalo chozrasčotní vztahy v podnicích. Jestliže se tedy zisk nemohl stát účinným ekonomickým podnětem proto, poněvadž jím podniky nedisponovaly a možnosti jejich rozvoje nebyly v přímém vztahu s jejich rentabilitou, pak se úvěr nemohl stát účinným podnětem prostě proto, že panoval v úvěrování automatismus.

Úlohu ekonomického podnětu měly mít v té době také úroky z kmenového jmění, jakožto jeden ze zdrojů příjmů FZH z podniků. Důvodem k jejich zavedení byla totiž snaha vyvíjet na podniky tlak, aby využívaly výrobní kapacity co nejefektivněji a aby žádaly jen tolik investic, kolik potřebují. Jestliže by podniky nevyužívaly své výrobní kapacity, stouply by jim vlastní náklady. Úroky z kmenového jmění byly tedy podpůrným nepřímým prostředkem k regulování investic. Svou ekonomickou povahou byly částí zisku, vytvořeného v národních podnicích. Byly zrušeny počínajíc r. 1953 jednak proto, že nebyly nikterak ve vztahu k vývoji kmenového jmění, jednak proto, že plánování již bylo na té výši, že bylo s to určit rozsah potřebných investic. Splnily spíše funkci odvodu části vyprodukovaného zisku než úlohu ekonomického stimulu. Kromě toho jejich existence zkreslovala skutečný stav vlastních nákladů i relace nákladů mezi různými odvětvími, protože vyjadřovala také míru vybavení jednotlivých odvětví kmenovým jměním.

K novým rysům ve spojení mezi národními podniky dochází od 1. 1. 1949, kdy je zavedena *všeobecná daň*. Finanční prostředky získané z jejího výnosu a z výnosu zvláštní daně výdělkové, která nahrazovala v té době částečný odvod zisku, se postupně stávaly rozhodujícím zdrojem peněžních prostředků pro financování národních podniků. Přitom tyto peněžní prostředky soustředil u sebe stát. Stát se stal hlavním poskytovatelem peněz, zatím co FZH se stal jen přestupným místem, kterým

³⁾ Investiční úvěry jsou zakázány zákonem 106/51 Sb., s účinností od r. 1952.

procházely nutné státní peníze pro financování provozu a investic podniků. Začínají se vytvářet nové přímé vztahy mezi podnikem a státem. Nepřímé vztahy, prostřednictvím FZH, ustupují na svém významu. Konstrukce nepřímé vzaby výsledků hospodaření národních podniků na státní rozpočet přes FZH se při našem rychlém postupu na cestě k socialismu ukázala nevyhovující. Fond znárodněného hospodářství měl svůj význam v době, kdy se naše národní podniky začaly organizovat a kdy je bylo třeba postavit na srovnatelnou finanční základnu. Pomocí FZH bylo dosaženo určitého pořádku. Fond znárodněného hospodářství sehrál tedy nejen v náhradové službě za znárodněný majetek, ale i ve finanční službě svou kladnou úlohu. Avšak snaha o zvýšení odpovědnosti za finanční hospodaření již nemluvila pro existenci FZH. Při jeho existenci nebyla přímá souvislost mezi plněním akumulace podniků a tvorbou kmenového jmění. Podniky dostávaly prostředky na investice a na zvýšení vlastních oběžných prostředků bez ohledu na to, jak plnily předepsané úkoly akumulace. Hlavní vada v myšlence mít národní podniky soustředěny ve FZH byla v tom, že FZH nemohl ovládnout hospodaření národních podniků, protože neměl vliv na život v národních podnicích, neřídil je, i když pro ně vykonával finanční službu. Naproti tomu jednotlivá výrobní ministerstva měla v rukou nástroje pro řízení, ale finančními prostředky disponovala nepřímo přes FZH. To byl rozpor, který musel být vyřešen.

S prohlubujícím se stavem našeho plánování vyplynula nedostatečnost dvojstupňovitosti v našem systému financování prostřednictvím státního rozpočtu Fondu znárodněného hospodářství a prostřednictvím FZH podniků. Rok 1952 je pro financování národních podniků stejně jako i v řadě jiných oblastí rokem zásadního přelomu. Dosavadní spojovací článek mezi národními podniky a státním rozpočtem, Fond znárodněného hospodářství, se zrušuje. Z národních podniků se vytvářejí skutečně samostatné a odpovědné hospodářské celky, které jsou přímo napojeny na státní rozpočet. Nová úprava je obsažena v zákoně 106/51 Sb. z 19. 12. 1951 o úpravě financování národních a komunálních podniků. Bezprostředním podnětem, pro který dochází r. 1952 ke změně ve financování podniků, jsou zásady, vyslovené na zasedání ÚV KSČ v září 1951, kde bylo jasně konstatováno, že naše výstavba v tehdejší době narážela na organizační obtíže, na nedostatek odpovědnosti. Od odpovědnosti formální, dílčí a roztržité nutno přejít na odpovědnost skutečnou a kontrolovatelnou.

Nová úprava vychází ze závaznosti vztahů podniků ke státnímu rozpočtu. Podniky dostaly závaznou odpovědnost odvádět ve shodě s hospodářským plánem do státního rozpočtu: odvody ze zisku (zvětšené o dosavadní zvláštní daň výdělkovou, kterou zákon zrušuje), všeobecnou daň nákupní, přebytky vlastních oběžných prostředků, část odpisů investic a příjmů za vyřazené investice a úroky z kmenového jmění (které jsou

počínaje r. 1953 zrušeny). Současně byly ministerstvem určeny částky, přidělené ze státního rozpočtu na financování investic, zvýšení vlastních oběžných prostředků, na plánovanou úhradu ztrát a na ostatní plánované úkoly. Je *vyhlášena zásada*, že financování investic a zvýšení vlastních oběžných prostředků musí být nejen v souladu se státním rozpočtem, ale že *finanční prostředky lze poskytnout jen v takovém poměru, v jakém byla vytvořena podniková akumulace*. Obrátový fond je počínaje r. 1952 předmětem podrobného plánování. Je rozepsán na jednotlivá čtvrtletí a upraven podle výkonů posledního čtvrtletí r. 1952. Vedle obrátového fondu, který nekryje veškerou potřebu k financování provozu, používá podnik úvěru. Investiční úvěr je zakázán.

Rok 1952 a následující rok 1953 jsou významnými pro rozvoj podnikového chozrasčotu. Ukázali jsme si změny, které vešly v platnost na poli financování národních podniků. Důsledným dovedením zásad zák. 106/51 Sb. jsou nové zásady krátkodobého úvěrování, vyhlášené vládní vyhláškou č. 387 Ú. l. z 13. 12. 1952, které se svým dosahem rovnají *úvěrové reformě*. Základní zásady krátkodobého úvěrování, uvedené v r. 1953 úvěrovou reformou v život, jsou: centralizovanost, účelovost, návratnost, terminovanost a materiální zajištění úvěru.

V témž roce na základě usnesení ÚV KSČ a vlády ze 4. a 8. 7. 1952 dochází k zavedení *nové metodiky sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství v ČSR*. Objasnění významu nové metodiky plánování nespadá do rámce této stati.

K 1. 1. 1953 byla dále provedena *účetní reforma, která odstranila narůstající rozpor mezi vzrůstající potřebou plánování vlastních nákladů a nemožností sledovat je metodami starého podnikového účetnictví*. Nová účetní reforma umožnila sledovat koloběh finančních prostředků tak, jak to v podstatě odpovídalo průběhu hmotných procesů.

Konečně byla zákonem 73/52 sb. nahrazena dosud platná všeobecná daň *daní z obrátu*. Všeobecná daň, která byla zavedena v r. 1949 jako přírážka k nákupním cenám, nemohla vykonávat na výrobu vliv, protože byla od ní příliš vzdálena. Kromě toho manipulace s ní při pohybech výrobních cen byly administrativně složité. Nově zavedená obrátová daň, jakožto rozdíl mezi velkoobchodní a maloobchodní cenou po srážce obchodního rozpětí, je daní jen podle názvu. Ve skutečnosti je to forma odčerpávání akumulace, vytvořené v našich národních podnicích. Odčerpávání akumulace touto formou je plynulejší a bezpečnější a může působit jako ekonomický stimul ke snižování vlastních nákladů.

Do roku 1953 byla také v podstatě vybudována socialistická *c e n o v á s o u s t a v a*. Ekonomické účinnosti ceny přispěla zejména tato opatření cenové politiky. Předně byly sjednoceny ceny uvnitř odvětví, došlo ke sjednocení cen mezi českými zeměmi a Slovenskem a konečně byl

vytvořen jednotný cenový systém pro styk se zahraničním obchodem. Dále došlo ke zvýšení cenové hladiny v odvětvích dotovaných ze státního rozpočtu pro nízkou cenovou úroveň. Toto opatření se týkalo cen surovin a materiálů, kde byly dosud nízké ceny, např. výrobků hutních, paliv apod. Naopak došlo ke snížení cen v odvětvích lehkého průmyslu (např. u textilu, kožených výrobků apod.). Zvýšení a snížení cen mělo posílit racionalizační funkci ceny, neboť mělo vytvořit zdravou, ne příliš nízkou ani vysokou rentabilitu výrobků a touto rentabilitou pak stimuloval z hospodárnění výroby. Ceny se přiblížily společensky nutným nákladům. Všechna ztrátová odvětví tím však odstraněna nebyla a ani nebylo možno natrvalo udržet ekonomicky účinnou, nízkou rentabilitu. Ještě r. 1954 byla snížena hladina státních velkoobchodních cen přibližně o 7 %. Problém nerovnoměrnosti rentability vyrůstal v příštích letech znovu a znovu. Projevoval se předně mezi odvětvími. Na jedné straně zůstává ztrátová odvětví, kde ceny samy nebyly účinným ekonomickým stimulem a nevytvářely dobré podmínky ani pro působení jiných hodnotových kategorií jako ekonomických podnětů, na druhé straně odvětví rentabilní, ale s velmi rozdílnou rentabilitou, neodůvodněnou jejich výsledky. Stejně nerovnoměrná rentabilita byla i mezi jednotlivými výrobky uvnitř odvětví, kde vedla k neplnění plánu sortimentu u těch výrobků, které byly nerentabilní nebo málo rentabilní.⁴⁾

Zbývá ještě v tomto období 1948-1956 vysledovat působení kolektivních pobídkových fondů. Již jsme uvedli, že 10% podíl závodní rady na čistém zisku nemohl být při sebelepším výkonu uplatněn v těch podnicích, které pracovaly se ztrátami. Proto se Ústřední rada odborů r. 1948 rozhodla soustředit 10% podíl na čistém zisku do *Jednotného fondu pracujících*. Odtud se poskytovaly podnikům bez ohledu na jejich hospodářské výsledky peněžní částky na trvalá kulturní, sociální a zdravotní zařízení. Instituce Jednotného fondu pracujících byla uzákoněná zákonem č. 188/48 Sb. z 21. 7. 1948.

Zajišťování úkolů pětiletého plánu vyžadovalo zaměřit naše pracující na hospodaření závodů a na z hospodářňování výroby. Tomuto účelu nemohl Jednotný fond pracujících sloužit. Jako nutnost se ukázalo přenést tvorbu fondu přímo do podniků, neboť dosavadní úprava nepodněcovala zájem na zlepšení jejich výsledků. V r. 1950 zákonem 103/50 Sb. o národních podnicích průmyslových byl vytvořen *podnikový fond pracujících*.

4) Poslední cenová úprava byla provedena k 1. 1. 1958. I když došlo ke zvýšení cen ve ztrátových odvětvích, byla vcelku hladina velkoobchodních cen snížena. Průměrná rentabilita výroby v poměru k plánovaným nákladům r. 1958 byla snížena, nejvýše čini 5 %. Cenovou úpravou byly dále odstraněny neodůvodněné rozdíly v rentabilitě jednotlivých výrobků. Tím byly vytvořeny podmínky pro zvýšení účinnosti řízení národního hospodářství na poli financování podniků.

cích. Do něho plynul podíl na zisku dosaženém podle plánu a podíl na lepším hospodářském výsledku, než byl plánován. Jeho prostředků se používalo na rekreační zařízení, jesle, prémiování zaměstnanců a pod. Účinnost podnikových fondů byla oslabena tím, že podnikové fondy převzaly i jiné fondy (např. podpůrný fond) a soustřeďovaly peněžní prostředky, které nepramenily z vyššího pracovního úsilí (pokuty, promlčené mzdy apod.). Hlavním jejich nedostatkem však bylo, že podíly fondu byly stanoveny pevnou částkou, např. 100 Kčs na jednoho zaměstnance. Výše přídělu tedy závisela na počtu zaměstnanců a na kategorii, do níž byl podnik zařazen, tedy bez ohledu na skutečně dosažený zisk. Tento způsob uplatňování hmotných stimulů odpovídá vcelku tehdejší úrovni plánování akumulace, které nedokázalo účinně zabránit neodůvodněným rozdílům ve výši zisku jednotlivých podniků.

Vyšším typem kolektivního pobídkového fondu byly *ředitelské fondy*, které byly jako náhrada za dále nevyhovující podnikový fond pracujících zavedeny od začátku r. 1953 vládním nařízením 27/53 Sb. o ředitelských fondech. Ředitelský fond se vytvářel procentním podílem jednak z plánovaného, jednak z nadplánovaného zisku. Dotování prostředků ředitelského fondu bylo však vázáno na splnění dalších několika ukazatelů, jako snižování vlastních nákladů, plánu výroby zboží, plánu zisku apod. Podle společenského významu a podle obtížnosti splnění požadovaných podmínek byly podniky rozděleny do 4 skupin, v nichž příslušel podnikům rozdílný procentní podíl z plánovaného a z nadplánovaného zisku. Byly stanoveny tyto podíly: 5 %, 2 %, 1½ %, 1 % z plánovaného zisku a 45 %, 40½ %, 25 % a 15 % z nadplánovaného zisku. Kromě podílu ze zisků dostával ředitelský fond také odměnu z nadplánovaných obvodů vlastních oběžných prostředků, a to 4 % sazbou z uvolněné částky ode dne odvodu do konce roku. Účelem tohoto opatření bylo povzbuzovat zrychlení obratu oběžných prostředků, o jejichž dostatečné využití jsme usilovali již od začátku pětiletého plánu r. 1949. Prostředků ředitelského fondu mělo být použito takto: 40 % na rozšiřování, technické zdokonaňování výroby a bytovou výstavbu, 20—30 % na zlepšení kulturní a sociální péče o zaměstnance, 30—40 % k výplatě individuálních odměn, sociální výpomoci a k zaplacení poukazů na rekreaci. Správné používání fondu se mělo stát důležitým podnětem růstu a z hospodářňování výroby. Jak si ukážeme později, měla i instituce ředitelského fondu své nedostatky.

Léta 1952 a 1953 tvoří ve vývoji našich průmyslových podniků důležitý mezník. Opatřeními na poli financování, úvěru, plánování, účetnictví, odvodu akumulace, cen i kolektivních fondů hmotné zainteresovanosti, uskutečněnými v předcházejících letech a zejména v letech 1952 a 1953 byl podnikový chozrasčot formálně zaveden, byly položeny organizační

a právní předpoklady hospodářské samostatnosti podniků, v naší ekonomice byly zavedeny kategorie, které odrážely hodnotově průběh socialistické rozšířené reprodukce v podnicích. Tohoto velikého úspěchu, zorganizovat hospodářství podniků tak, aby spočívalo na socialistických principech, aby bylo neustále pod kontrolou celé společnosti a bylo společností řízeno a aby zabezpečovalo neustálý růst, toho všeho mohlo být dosaženo jen díky tomu, že jsme využili dlouholetých zkušeností SSSR při řízení hospodářství. Zejména zásadní opatření z let 1952 a 1953 byla čerpána z cenných zkušeností při zavádění podnikového chozrasčotu v sovětských průmyslových podnicích.

II. Druhá etapa do června 1956

Vydáním právních aktů a usneseními strany a vlády byl učiněn významný krok vpřed, ale zavádění chozrasčotních principů hospodaření tím nebylo zdaleka ukončeno. V následujících letech byly odstraňovány zejména překážky, které brzdily socialistické hospodaření podniků jako pozůstatky minula anebo - i pokud nově vznikaly - jako projevy narůstajících rozporů v systému řízení průmyslových podniků. Zmíníme se o hlavních opatřeních této doby, pokud mají významnější vztah k působení podnikových ekonomických stimulů.

Jedním z takových problémů této doby, který vyžadoval akutního řešení, byly nadnormativní zásoby.⁵⁾ Nejde jenom o to, že nadnormativní zásoby imobilisují společenské prostředky, které by mohly na jiném místě působit na př. jako výrobní prostředky, ale také o to, že působí v podnicích proti hospodárnosti, znemožňují kontrolu, znehodnocují účinnost ekonomických stimulů, jakými se mohou stát zisk, úvěr apod. Problém nadnormativních zásob je staršího data, dokonce potřeba zabývat se jím vznikla dříve, než jsme vůbec začali s vypracováváním normativů a s plánováním hmotného zásobování. Již od r. 1949 byla prováděna řada prověrek norem, při nichž se ukázalo, že většina podniků nevěnuje otázce hospodárného nakládání s materiálem pozornost a že pracuje často podle materiálových norem ještě z dob kapitalismu. Avšak účinně proti nim v této době bojovat bylo těžké. Až do r. 1952 banka nerozlišovala, které zásoby podnik potřebuje ke splnění plánu a které jsou nepotřebné, neboť oběžné prostředky se nedělily na vlastní a cizí oběžné prostředky. Banka úvěrovala všechny zásoby a ostatní potřeby podniků. Panoval automatismus v úvěrování. Podniky proto nevěnovaly náležitou pozornost vývoji

⁵⁾ Nadnormativní zásoby jsou zde pojímány jako imobilisovaná část oběžných prostředků v podniku na rozdíl od toho druhu nadnormativních zásob, které jsou pro plnění výrobních úkolů nezbytné (např. sezónní zásoby jsou také nadnormativní zásoby sui generis). Je to tedy ta část oběžných prostředků, která není nezbytná k plynulému koloběhu prostředků v podniku. Jako taková leží ladem, představuje společenskou ztrátu.

zásob. To dosvědčuje mimo jiné tento údaj: r. 1952 by průměrný stav zásob v národním hospodářství o 90 % vyšší než r. 1949, ačkoliv vytvořený společenský produkt v běžných cenách vzrostl za tuto dobu jen o 60 %.

Usnesení strany a vlády o politickém zajištění a o zavedení nové metodiky sestavování státního plánu rozvoje hospodářství z r. 1952 uložilo Státnímu úřadu plánovacímu a ministerstvům vypracování progresivních technickohospodářských norem v r. 1953. Do r. 1953 bylo zlikvidováno asi 30 % nadnormativních zásob, žel v téže míře vyrostly zásoby nové. Směr řešení tohoto problému je třeba považovat v této době za správný. Za správné je nutno toto řešení považovat proto, že vedlo podniky k tomu, aby měly reálný obraz o svých potřebách, a poměrně spolehlivý obraz poskytovalo i orgánům nadřízeným. Nebýt toho, neměli bychom dnes při zavádění nových způsobů financování a plánování dostatek objektivních kritérií pro hodnocení progresivity plánů podniku. Je nepochybné, že mohlo i kladně ovlivnit vývoj zásob. Na druhé straně je třeba vidět, že normativy, vypracovávané podnikům nadřízenými orgány nemohly být přesné a nutně musely samy nadnormativní zásoby plodit.

Rozhodně však hlavní příčiny růstu nadnormativních zásob třeba hledat nikoli v centrálně prováděném normování oběžných prostředků, ale v nedostatecích v plánování, zejména v malé stabilitě plánu, v častých změnách ve výrobních programech, v malé smluvní disciplině a v důsledku toho ve snaze podniků o předzásobení, v malé odpovědnosti podniků vůči zájmům společnosti. V letech 1955 až 1956 byl další vzestup nadnormativních zásob zastaven, ba dokonce bylo dosaženo jejich snížení. Je nesporné, že na tom má zásluhu nejen normování oběžných prostředků, ale i důsledky úvěrové reformy, o nichž se zmíníme dále.

Počínajíc r. 1953 vešla v život úvěrová reforma. Došlo k přesnému rozlišení oběžných prostředků vlastních a úvěrovaných. Úvěr přestal krýt jakékoliv potřeby podniků, event. jejich ztráty. V důsledku toho nedostatky finančního hospodaření, které do úvěrové reformy byly skryty za úvěrem, po zavedení úvěrové reformy se počaly objevovat na povrchu. Mnoho podniků přestalo plnit základní předpoklad chozrasčotní samostatnosti, uhrazovat své finanční závazky z vlastních příjmů. Vyrůstá problém tzv. *platební neschopnosti podniků*. Příčiny platební neschopnosti byly jednak v růstu nadnormativních zásob a v neplnění plánu akumulace, na druhé straně v neplnění finančních závazků dodavatelů. Platební neschopnost se přenášela ze špatně hospodařících podniků na podniky dobře hospodařící. Tuto situaci zotřovala skutečnost, že platby dodavatelům byly na posledním místě v úhradě z účtu odběratele. Platební potíže se přenášely řetězovitě z jednoho podniku na druhý. Řetězovitě šíření platební neschopnosti je dokladem podceňování zbožně-

peněžních vztahů mezi podniky. Vcelku měly pohledávky podniků nezaplacené ve lhůtě tento vývoj:

Vývoj pohledávek podniků nezaplacených ve lhůtě
(Tabulka 1.)

Rok	1953	1954	1955
Celková suma pohledávek (v mld Kčs)	3,3	5,2	1,9

Je skutečností, že aktivní působení úvěrů bylo úvěrovou reformou omezeno na ty podniky, které dobře hospodařily a neměly promeškaný úvěr. Banka totiž přerušila poskytování dalších úvěrů podniku do té doby, dokud nezaplatil promeškané úvěry. Protože takové podniky neměly prostředky na úhradu ani z vlastních zdrojů, ani neměly možnost si je vypůjčit, neplatily prostě svým dodavatelům. Tak byla vynucena existence *obchodního úvěru* v rozporu s potřebami a zájmy socialistického hospodaření. Státní banka provedla v této době některá opatření, která měla zmírnit obtížnou finanční situaci některých podniků. Bylo provedeno několikrát jednorázové vzájemné započtení pohledávek, na pohledávky nezaplacené ve lhůtě byl poskytnut úvěr. Tímto způsobem bylo dosaženo jistého zmírnění, ale toto opatření neodstraňovalo příčiny potíží. Je třeba odmítnout názor, že příčinou potíží byla úvěrová reforma. Takovýto názor znamená nerozlišovat od sebe příčiny a podmínky určitého jevu. Je jasné, že kdyby přežíval i nadále automatizmus v poskytování úvěrů, by se takové finanční obtíže neobjevily. Sama úvěrová reforma má však právě zásluhu na tom, že navenek vystoupily nedostatky v systému řízení, plánování a financování podniků. Naopak je třeba vidět, že jistý pokles v nadnormativních zásobách byl zásluhou nových opatření na poli úvěru. Vidíme-li na jedné straně kladné stránky úvěrové reformy, je třeba objektivně vidět i její nedostatky. Úvěrová reforma signalizovala poruchy v koloběhu podnikových prostředků, avšak dále působila spíše jako ostrá sankce vůči dobře i špatně hospodařícím podnikům, které nemohly promeškaný úvěr zaplatit, ať již z vlastní viny nebo z viny jiného podniku. Takové podniky se pak dostaly mimo dosah aktivního působení úvěru. Nelze nevidět, že přeceněním kritéria promeškaného úvěru při rozlišování dobře a špatně hospodařících podniků zmizelo aktivní působení takové ekonomické kategorie, jako je úvěr, na platebně neschopné podniky vůbec.

Touto situací se zabývaly ÚV KSČ a vláda, která pro řešení tohoto neutešeného stavu vydala usnesení z 1. 6. 1955 o zlepšení práce finančních a úvěrových orgánů. Usnesení ukázalo, že promeškaný úvěr nemůže být

hlavním měřítkem při rozlišování dobře a špatně hospodařících podniků, protože do situace platební neschopnosti se některé podniky dostaly nezaviněně. Banka musí pro rozlišení provádět důkladnější rozbor. Podnikům, které se do obtížné finanční situace dostaly nezaviněně, byla poskytnuta úvěrová výpomoc, a to buď ve formě platebního úvěru nebo úvěru na mzdy nebo úvěru na dočasné doplnění oběžných prostředků. Naopak vůči podnikům, které po dobu delší než 3 měsíce pro nedostatky ve vlastní práci špatně hospodaří, např. neplní plán zisku nebo vykazují neplánované ztráty, nebo sice plán zisku plní a nemají neplánované ztráty, ale soustavně imobilizují oběžné prostředky, byla Státní bance uložena povinnost zavést sankce. Sankce měla banka zavést v těch případech, kdy se v důsledku těchto nedostatků v podnicích projevuje platební neschopnost plnit závazky vůči státnímu rozpočtu, dodavatelům nebo bance. Systém sankcí měl 2 stupně. Prvním stupněm bylo zavedení *zvláštního způsobu úvěrování*. Jestliže totiž podnik nebyl během oné nápravné lhůty 3 měsíců s to odstranit nedostatky, přestala mu banka poskytovat úvěrovou výpomoc ve formě platebního úvěru a úvěru na mzdy a požadovala záruku nadřízeného orgánu za poskytnutí úvěru na doplnění oběžných prostředků. Kromě toho mohla přikázat, aby podnik platil dodávky a služby akreditivem, převodním příkazem apod. Takové opatření bylo na místě, neboť hmotně zainteresovalo nadřízené orgány na hospodářských výsledcích jimi řízených podniků. Význam tohoto zvláštního úvěrovacího režimu byl důležitý i v jiném směru. Vedl Státní banku a její pobočky k tomu, aby se přiblížily výrobě. Druhým stupněm sankce bylo *prohlášení podniků Státní bankou za neplatiče*. K tomuto rozhodnutí byla Státní banka oprávněna se uchýlit tehdy, když podnik neodstranil nedostatky ani do 6 měsíců po zavedení prvního stupně sankce. Podnikům, které byly takto prohlášeny za neplatiče, nebyl poskytnut úvěr žádný. Kromě toho byly takové podniky vyloučeny ze všech forem zúčtování vzájemným započtením pohledávek. Kromě těchto sankcí mohly být použity i jiné. Sankce zvláštního režimu úvěrování byly tvrdým opatřením; zejména použití druhého stupně sankce mohlo být jen výjimečné. I když je ve zvláštním režimu úvěrování úloha úvěru jako ekonomického stimulu zatlačena sankční povahou tohoto opatření, zůstává jeho hlavní předností, že to bylo opatření účinné. Dále došlo ke změně v pořadí plateb z obrátového účtu, kterou se platby dodavatelům dostaly na jedno z předních míst. V důsledku všech těchto opatření se nezaviněná platební neschopnost podniku vyvíjela v následujících letech příznivě.

Příznivý vývoj nezaviněné platební neschopnosti se odráží i v příznivém vývoji celkových pohledávek podniků nezaplacených ve lhůtě, jak jsme viděli v předcházející tabulce 1. Roku 1955 klesla suma těchto pohledávek na 1,9 mld. Kčs z 5,2 mld. Kčs v předcházejícím roce 1954. Do

Rok	1954	1955	1955
Suma pohledávek z nezávazné platební neschopnosti (v mld. Kčs)	4,8	1,4	0,4

začátku roku 1956 klesly tak závazky podniku vůči dodavatelům, neuhrazené ve lhůtě, asi o 60 %. Narůstání platebních obtíží se tedy zastavilo a mělo příznivou klesající tendenci. Zároveň je však třeba vidět, že platební obtíže nevznikají, nebo alespoň ne zpravidla nebo v rozhodující míře, z příčin, tkvících v úvěrové soustavě samotné. Jsou důsledkem poruch, které vznikají při koloběhu oběžných prostředků, při jejich přeměně z jedné formy do druhé. Tyto poruchy v koloběhu vznikají jednak z nedostatků v práci podniků samotných, jednak však tyto vnitřní nedostatky v práci podniků mohou vyvěrat i z nedostatků v celkovém systému řízení, plánování a financování podniků. I když vidíme na jedné straně příznivé důsledky opatření, provedených na poli úvěru, je na druhé straně třeba uznat, že šlo jen o dílčí opatření, která neřešila a ani nemohla řešit problém úvěrování podniků komplexně. Opírala se více o sankční opatření a s ohledem na celkový způsob řízení, plánování a financování nemohla uplatnit v plné míře aktivní úlohu úvěru.

V tomto období bylo provedeno ještě jedno významné opatření, týkající se finančního hospodaření podniků — *generální inventarisace základních fondů*. Základní fondy představují v socialistických podnicích hodnotu pracovních prostředků v nich používaných. Od oběžných prostředků se liší tím, že se opotřebovávají postupně a že v každém koloběhu přenášejí na výrobek pouze část své hodnoty. Peněžní vyjádření opotřebení základních fondů za určité období představují *odpisy*.

Odpisy tedy mají tyto funkce: a) vyjadřují opotřebení základních fondů a tedy i úbytek jejich hodnoty, b) v té míře, v jaké hodnota základních fondů ubývá, přechází jako složka vlastních nákladů do hodnoty výrobků a pomáhá tedy vyjádřit jejich hodnotu. Protože odpisy tvoří ve svém souhrnu odpisový fond, slouží jako zdroj pro financování reprodukce základních fondů.

Působení odpisů jako ekonomických stimulů je omezeno. Tvorba odpisových fondů nezávisí na podnicích samých. Podniky samy si nemohou určit odpisové normy a způsob odpisování. Nemohou si tedy určit, na jakou dobu si chtějí rozvrhnout hodnotu svých budov, strojů a zařízení. Toto vše stanoví stát sám právní normou a nelze tyto funkce přenechat úvaze podniku. Jako ekonomický stimul pro podnik mohou však

odpisy působit tehdy, pokud podnik může jimi disponovat a volit nejefektivnější způsob jejich využití. K tomu však bylo třeba v ČSR vytvořit nejprve potřebné podmínky. Nejprve tu byl problém jednotného ocenění základních fondů, protože jím musela být nejprve vytvořena jednotná základna. Ta tu až do r. 1955 nebyla. Pro zahajovací bilance znárodněných podniků měla být provedena generální inventarizace ke dni znárodnění. Pro její uskutečnění nebyly však vydány postačující směrnice a podklad, takže její výsledek byl neuspokojivý. Důsledkem toho bylo, že v účetní evidenci základních fondů se objevily trojí různé ceny, a to u pořízených po dni znárodnění skutečné, kdežto u znárodněných podniků snížené o opotřebení. Kromě toho byly v letech 1947—1949 národním podnikům přidělovány různé reparační a restituční stroje a zařízení a podniky samy nakupovaly různé stroje od soukromníků. To všechno se dělo za ceny naprosto nejednotné. Navíc pak rozdílné daňové přírázky, dále prohloubily rozdíl v cenách. V důsledku všech těchto okolností byly v našich průmyslových podnicích stejné stroje a stejná zařízení oceňovány naprosto rozdílnými pořizovacími cenami, protože byly nakoupeny v různých dobách. Pořizovací ceny se od sebe lišily o 100 i více procent. Měnovou reformou se stav nezměnil, protože všechny účetní hodnoty ve staré měně se jen v odpovídajícím poměru přepočítaly na novou měnu. Z těchto různorodých základů byly přirozeně stanoveny neodůvodněně rozdílné odpisy. To zkreslovalo ukazatele finančního a investičního plánu, nedostatky toho se promítaly do plánu vlastních nákladů apod. Odpisy nemohly řádně plnit své ekonomické funkce. Z podnětu KSČ projednala vláda tuto situaci a rozhodla 22. 12. 1953 provést k 1. 1. 1955 generální inventarizaci základních fondů. Jaké byly důsledky nového ocenění, provedeného při generální inventarizaci? Předně ocenění základních fondů se zvýšilo v průměru o 109,4%. Proto došlo k hodnotovému vzrůstu vlastních nákladů. Dále byl v bilanci národního hospodářství zpřesněn výpočet fondu akumulace. Konečně v některých odvětvích s nízkou rentabilitou vznikla nebo vzrostla v důsledku zvýšení odpisů ztráta. Z provedené generální inventarizace vzešlo nové jednotné ocenění základních fondů na úrovni reprodukčních pořizovacích hodnot. Tím byly vytvořeny základy pro správnou tvorbu odpisů. Nedostatkem byla jistá nepřehlednost odpisových norem, paušální stanovení podílu na financování generálních oprav z odpisové normy, malá diferenciací odpisových norem v některých odvětvích a nerespektování morálního opotřebování v odpisových normách. Závažnější nedostatek byl v samotném způsobu nakládání s odpisy, na který generální inventarizace sama neměla přímý vliv. Odpisy byly centralizovány na hlavních správách a ministerstvech (s výjimkou té části, která byla určena pro financování plánované generální opravy a byla

soustředěna na zvláštním účelovém účtu podniků u jejich provozní banky). Koncem roku propadaly a navíc do r. 1956 nebylo možno je přesouvat z generálních oprav na investice. Protože tedy prostředky na obnovu stejně jako na další rozvoj byly financovány z celostátních zdrojů, bez vztahu k tvorbě zdrojů, nemohly odpisy v širší míře plnit funkci ekonomických stimulů. Vytvořila tedy generální inventarizace základních fondů první stupeň v podmínkách pro uplatnění odpisů jako ekonomického stimulu. Správně stanovené pevné odpisy se mohou stát totiž ekonomickým podnětem pro podnik, aby snižoval vlastní náklady výroby vyšším využitím základních fondů. Další stupeň ve vytvoření podmínek pro účinnější využití odpisů měl být teprve proveden a byl proveden v souvislosti s novým systémem řízení, plánování a financování, který vchází v účinnost od r. 1958 a v roce 1959.

Pro pochopení dalšího směru vývoje soustavy ekonomických podnětů podniků je nutno si uvědomit vedle kladných stránek i nedostatky dosaženého stavu, a to nejen v jednotlivostech, ale komplexně, abychom pochopili nutnost komplexního řešení při jejich odstraňování.

Nedostatky dosaženého stavu

V ekonomice našich průmyslových podniků byly dosud ekonomické podněty využívány málo a spíše formálně. Dá se říci, že hodnotové kategorie, s nimiž je spjat hmotný zájem podniků, byly spíše používány než využívány jako ekonomické stimuly. Hospodářská samostatnost podniků v důsledku centralizace systému řízení, plánování a financování byla omezená a poskytovala malý akční prostor pro uplatnění ekonomických pobídek. Podnikový chozrasčot byl více méně formální, i když právní, organizační a zčásti i ekonomické předpoklady byly pro něj v uplynulém období vytvořeny.

Naše průmyslové podniky byly vybaveny potřebnými výrobními fondy. Výrobní fondy se skládají ze základních fondů a oběžných fondů.⁶⁾ Právně platila zásada, že podnik si má potřeby svého rozvoje hradit z vlastních zdrojů. Tato zásada tvoří vlastní obsah chozrasčotního hospodaření a povinnost hospodařit podle zásad chozrasčotu ukládaly podnikům předpisy, upravující hospodaření průmyslových podniků, např. zákon o národních podnicích průmyslových č. 51/55 Sb., novelizovaný teprve na konci r. 1958. Praxe však byla jiná. Ukážeme si ji z různých stránek z hlediska podmínek pro působení ekonomických podnětů.

⁶⁾ Oběžné fondy se v procesu koloběhu přeměňují v oběhové fondy a naopak oběhové fondy ve fondy oběžné. Oběžné fondy spolu s oběhovými tvoří oběžné prostředky podniku.

Financování reprodukce výrobních fondů

Reprodukce *základních fondů*, a to nejen rozšířená, ale více méně i prostá, byla financována z centrálních zdrojů a nikoliv v závislosti na zisku a odpisech podniku. Jedině neplánované investice, které měly být financovány z části nadplánovaného zisku a z té části kolektivních podnikových fondů, která byla určena k pořizování investic sloužících rozvoji výroby, mohly být pořizovány přímo a v závislosti na podnikových zdrojích. Tyto prostředky však podniky nevyčerpávaly, protože neměly dodavatele. Proto jediné generální opravy, financované převážně z odpisů, byly pořizovány z prostředků, které se hromadily na zvláštním účelovém účtu podniku. Větší část odpisů, sloužící prosté reprodukci, byla však centralizována na ministerstvech a hlavních správách. Proto nebyl téměř žádný vztah mezi tvorbou zdrojů a mezi vynakládáním prostředků na investiční výstavbu. Na konci r. 1956 bylo pak financování investiční výstavby z vlastních podnikových zdrojů přímo zrušeno. Protože prostředky byly poskytovány bez ohledu na vlastní zdroje podniků, nebyly podniky nuceny starat se o efektivnost prováděných investic. Navíc byla jejich hospodářská samostatnost omezena tím, že prostředky na investice a generální opravy, včetně odpisů, které nevyčerpaly do konce roku, jim propadaly. Takovýto způsob financování, reprodukce základních fondů, byl pro podniky vcelku pohodlný, ale byl v rozporu se zájmy společnosti. Snižoval účinnost vynaložené společenské práce.

Obdobný stav vládl ve financování *oběžných prostředků*. Rovněž zde platila zásada, že podnik má používat vlastních zdrojů, svého zisku na krytí rozšířené potřeby oběžných prostředků. I tu se však vyvinula praxe, že doplňování oběžných prostředků se dělo z centralizovaných zdrojů. Tomu napomáhal systém tzv. *finančního vypořádání*, prováděný koncem roku. Finanční vypořádání bylo ve skutečnosti automatickým zahlazováním nedostatků. Oběžné prostředky byly bez náležitých ekonomických rozborů doplňovány na plánovanou výši, byly uhrazovány neplánované ztráty. Protože oběžné prostředky byly doplňovány, stejně jako základní fondy, bez přímé závislosti na vlastních vyprodukovaných prostředcích, usilovaly podniky o vysoký stav vlastních oběžných prostředků, protože tento stav ulehčoval jejich hospodářské postavení. Na druhé straně v zájmu společnosti bylo zrychlovat obrat oběžných prostředků a omezovat jejich potřebu na nezbytnou míru. Tento rozpor byl překonáván nikoli podnícením hmotného zájmu podniku samého na (z hlediska společnosti) optimálním, tj. co nejmenším stavu oběžných prostředků, ale zásahy v něm podnikem, normováním oběžných prostředků shora a občasnými prověrkami norem zásob. S normováním oběžných prostředků se u nás začalo asi r. 1951 a všestranněji pak od r. 1952 a 1953. Ani normováním

oběžných prostředků nebylo však dosaženo úplného souladu mezi skutečně nezbytnou potřebou a normativy. Na druhé straně třeba vidět i klady, které zvláště vystupují v současné době. Normováním získaly nadřazené orgány potřebné zkušenosti o potřebě oběžných prostředků, bez nichž by nemohly v současné době posuzovat reálnost podnikově vypracovávaných normativů oběžných prostředků podle nové metodiky financování.

O faktickém stavu uplatňování chozrasčotní zásady — uhrazovat zvýšené potřeby podniků při rozšířené reprodukci z vlastních zdrojů podniků — svědčí nepřímý růst podílu odvodu ze zisku do státního rozpočtu z hrubé tvorby zisku a klesající podíl ze zisku, vynakládaný podniky na investice, oběžné prostředky a ostatní potřeby.

Rozdělení zisku z hrubé tvorby

(Tabulka 3.)

Rok	1953	1954	1955	1956	1957
Odvod ze zisku v % z hrubé tvorby	66,1	86,0	86,0	87,0	92,0
Na investice v %	24,9	8,2	8,4	5,9	.
Na oběžné prostředky v %	4,8	2,9	4,0	4,9	.
Ostatní v %	4,2	2,9	1,6	2,2	.

Koudelka: Otčislenija ot pribyli i ich značeniye v gos. bjudžetě ČSR; Finansy SSSR 9/56.

Z tabulky vyplývá, že v roce 1957 již téměř všechen vyprodukovaný zisk plynul do státního rozpočtu a že na financování potřeb podniků přímo z podnikových zdrojů zbývalo již jen 8 %. Vzhledem k tak nepatrnému podílu ze zisku, používanému v podnicích přímo, byl význam zisku malý a nemohl dosti účinně působit jako ekonomický stimul. Zájem na zisku byl dále oslabován tím, že finanční plány podniků byly měněny i během roku, prostředky, vyprodukované v jednom podniku, přesouvány do druhého, takže podnik ztrácel jistotu a perspektivy o vynaložení vlastních prostředků.

Obdobně jako se ziskem bylo tomu i s takovými hodnotovými nástroji jako penále, náhrada škody, trestné úroky apod. Jejich úloha není vysloveně sankční, i když jsou za sankce považovány. Mají být také ekonomickou pobídkou ke zlepšení práce. Ve skutečnosti byly dosud pouze signalizátory poruch. Jejich účinnost jako sankce a ekonomického stimulu byla slabá, protože se větší měrou nedotýkaly hmotného zájmu podniků. Dotýkaly se však společenských zájmů tím, že zvyšovaly vlastní náklady a tím ochuzovaly příjmy státního rozpočtu.

Moment realizace. V podnicích probíhá uzavřený koloběh prostředků který končí realizací zboží. V koloběhu podnikových prostředků jde o fázi Z—P. V teorii i praxi hospodářských vztahů mezi podniky docházelo v předcházejících letech k podcenění zbožně-peněžních vztahů. V teorii byl popírán zbožní charakter vztahů mezi socialistickými podniky. V praxi se za moment realizace výrobků, vyrobených podnikem, považovalo vyskladnění a vyfakturování dodávek a nikoli zaplacení odběratelem. Přecházela se mlčky skutečnost, že koloběh prostředků tím ukončen nebyl, že ustrnul na formě Z, že k přeměně Z—P dojít ještě nemusí, ať z viny na straně dodavatele (např. že dodal vadné zboží) nebo pro neschopnost platit na straně odběratele. Dodavatelé měli povinnost pokračovat v dodávkách výrobků i v tom případě a i za cenu, že odběratel neplatí. O důsledcích, ke kterým tato praxe vedla, jsme se zmínili na jiném místě. Nastala-li konečně taková situace v podniku, že podnik neměl dostatek prostředků na všechny platby, ztrácel dispozici s prostředky na obrátovém účtu a banka za něj provedla platby podle určeného pořadí. V takovém případě však podnik ztrácel hmotný zájem postarat se o zaplacení, protože je dále sám nemohl ovlivnit.

Úvěr a úrok. Podnik používal vedle vlastních prostředků i prostředky vypůjčené. Potřeba úvěrových prostředků může vznikat buď z potřeby doplnění výrobních fondů, nebo z nedostatků ve výrobě, nebo konečně z potřeby zajištění plynulosti koloběhu prostředků podniku zejména ve fázi Z—P při přeměně vyrobeného zboží v peníze. Potřeba doplnění výrobních fondů podniku může být v souladu se zájmy společnosti (např. úvěr na sezónní zásoby) nebo může vyplývat z toho, že podnik udržuje nadbytečné zásoby, čímž je zpomalován obrat peněžních prostředků. Avšak nadbytečné, imobilizované neboli tzv. nadnormativní zásoby mohou vznikat opět buď z nedostatků v práci podniku (např. snaha o neodůvodněné předzásobení) nebo také nikoli z viny podniku samotného (např. nadnormativní zásoby v důsledku změny výrobního programu). Příkladem úvěru, který může vznikat z nedostatků ve výrobě, je úvěr na mzdy. Podnik např. neplní plán a v důsledku toho si nevytvořil dostatek prostředků na mzdy. Avšak úvěr na mzdy může vznikat i z jiných příčin než z nedostatků práce podniku ve výrobě, např. z toho, že odběratel dodavateli včas nezaplatí. Rovněž úvěry, vznikající z potřeby zajištění plynulosti koloběhu, přeměny Z—P, mohou a nemusí být v rozporu se zájmy společnosti. Tak např. úvěry na pohledávky za odběrateli do lhůty splatnosti vyplývají přirozeně z procesu oběhu, Z—P. Naopak úvěry na pohledávky po lhůtě splatnosti a platební úvěry vyplývají z potíží, vzniknuvších proto, že odběratel neplatí, tedy z nedostatků, které v rozporu se zájmy společnosti zabraňují plynulosti koloběhu.

Podle toho, z čeho potřeba úvěru vyplývá, je třeba řešit vhodnost jeho poskytnutí a úrokovou sazbu. Úroková sazba má jednak úlohu sankce — to je její negativní funkce, jednak má však také být ekonomickou pobídkou, aby podnik řádně hospodařil, nezpomaloval obrat svých prostředků tím, že je imobilizuje nebo brzdí jejich koloběh, aby vytvářel především vlastní zdroje a účelně a efektivně je rozděloval, účelně využíval vypůjčených prostředků, určených na rozvoj jeho výrobních fondů. To je pozitivní funkce úrokové sazby.

Dosavadní působení úvěru na hospodárný průběh reprodukčního procesu bylo nedostatečné. To vyplývalo z toho obecného nedostatku, že finanční situace podniku nebyla v dosavadní soustavě řízení závislá na tom, jak podnik hospodaří. Prostředky podniku byly hrazeny převážně centralizovaně. Z toho vyplynulo, že úvěrované prostředky tvořily malou část podniky používaných prostředků. Tento stav byl pro podniky pohodlný a vyhovoval jim. Většina podniků požadovala od banky zúčtovací úvěry k zajištění plynulosti reprodukčního procesu. Dále pak značná část úvěrů byla požadována na krytí nadnormativních zásob nebo na mzdy. S výjimkou r. 1958, kdy zvýšená potřeba oběžných prostředků byla přechodně kryta jen úvěrovanými prostředky, a s výjimkou úvěru na sezónní zásoby, byla aktivní úloha úvěru při rozšiřování výrobních fondů podniků omezená.

Hlavní nedostatek v oblasti úrokových sazeb byla malá diferencovanost úroků z úvěru podle toho, čemu úvěr slouží, v jaké fázi celkového koloběhu podnikových prostředků vzniká jeho potřeba. Tím spíše pak banka neměla možnost použít a volit ze širší škály úrokových sazeb a diferencovat jejich použití podle příčin, z nichž v tom kterém podniku úvěr poskytuje. Vzhledem k šablonovitosti úrokových sazeb a vzhledem k jejich nepatrnému podílu na vlastních nákladech podniku, který činil v některých odvětvích jen několik promile, byla jejich účinnost malá.

Ředitelský fond. Nakonec se zmíníme o úloze kolektivních podnikových fondů. V létech 1953—1956 byl jím ředitelský fond. Ředitelské fondy byly v těchto letech v mnoha podnicích skutečně ekonomickým podnětem při plnění státního plánu. Jednak tím, že jich bylo možno použít k rozvoji výrobní základny podniku (pokud pro jejich použití měly materiálové krytí), jednak tím, že pomáhaly zvyšovat kulturní a sociální podmínky života svých zaměstnanců. Při dalším mohutném rozvoji našeho národního hospodářství se však ukázaly jak v zásadách pro tvorbu ředitelského fondu, tak při jejich praktickém uskutečňování nedostatky. Jejich hlavním nedostatkem bylo, že za stejné úsilí nestejně měřily a tedy nedostatečně spojovaly hmotné zájmy kolektivu zaměstnanců podniku se zájmem společnosti na rozvoji výroby. U podniků, u nichž byl

plánován zisk, byly podíly ředitelskému fondu stanoveny procentem z plánovaného a nadplánovaného zisku. Tato zásada by mohla být všeobecně účinná jen tehdy, kdyby podniky měly stejné podmínky pro dosažení zisku. Takový stav však neexistoval. Na velikost plánovaného zisku neměli pracující v podniku vždy bezprostřední vliv. Velikost ředitelského fondu závisela na plánované rentabilitě jednotlivých podniků a ta opět na úrovni velkoobchodních cen. Protože v podnicích klíčových odvětví byla zpravidla plánovaná rentabilita nižší než v podnicích odvětví spotřebního průmyslu, byly fakticky ve výhodě podniky druhé skupiny společenské výroby, ačkoli základní význam mají především klíčová odvětví první skupiny. Tak tomu bylo přes to, že klíčová odvětví měla několikanásobně větší podíl než podniky méně důležitých odvětví, u plánovaného zisku až pětinasobně a u nadplánovaného zisku až trojnásobně. Ještě větší disparita byla u ztrátových podniků ve srovnání se ziskovými. Ztrátové podniky dostávaly do ředitelského fondu podíl z plánovaného a nadplánovaného snížení vlastních nákladů. Ve srovnání se ziskovými byly tedy podmínky u těchto podniků daleko tvrdší. Dokonce v takovém případě, kdy podnik neplánoval na příští rok žádné snížení vlastních nákladů, nepřipadaly pro něj příděly do ředitelského fondu v úvahu.

Zásady tvorby ředitelského fondu tedy nesprávně diferencovaly mezi podniky a proto nepodněcovaly dost účinně hmotný zájem podniků na výsledcích výroby. Tím není popřena jejich kladná úloha v podnicích, kde jejich tvorba odpovídala zásluhám. I zde byly však využívány mnohem úžeji než bylo jejich určení, zejména se jich používalo na účely odměňování. Částky určené na rozšiřování a technické zdokonalování výroby byly značnou měrou nevyužity. R. 1955 zůstalo nevyužito 426 000 000 Kčs, r. 1956 600 000 000 Kčs.

III. OBDOBÍ OD ČERVNA 1956 PO SOUČASNÝ STAV

V červnu r. 1956 se sešla celostátní konference Komunistické strany Československa. Celostátní konference projednala současnou situaci, konstatovala přesvědčivé úspěchy dosažené v rozvoji výrobních sil a zároveň kriticky zhodnotila všechny nedostatky. Důkladným rozbořem ukázala, že ekonomická účinnost řízení národního hospodářství je nepostačující. Nedostatky spočívají především v silné *centralizaci*. Tuhá centralizace sehrála při řízení a plánování národního hospodářství svou kladnou úlohu. Byla nezbytná zejména v době, kdy se teprve nové socialistické výrobní vztahy rodily a kdy potřebovaly vydatnou pomoc z centra. To platí přirozeně i pro systém chozrasčotních vztahů. V současných podmínkách se však tuhá centralizace stala brzdou, protože vytvářela nezdravé rozpory mezi zájmy společnosti na straně jedné a zájmy

jednotlivce a pracovních kolektivů podniků na straně druhé. Musí být proto nahrazena dokonalejšími způsoby řízení. Nejde o nové způsoby řízení, které by byly v rozporu s centrálním plánováním, ale naopak, které by posílily centrální plánování tím, že rozšíří hospodářskou samostatnost podniků. Těmito dvěma směry se nese celé další úsilí: posílit centrální plánování a rozšířit hospodářskou samostatnost podniků. Jedním z prostředků, jak rozšířit hospodářskou samostatnost podniků na úseku financování a jak tím zároveň posílit centrální plánování plánováním nepřímým, je zesílení úlohy ekonomických stimulů. To znamená využít hodnotových kategorií nejen jako prostředků hodnotové evidence průběhu reprodukčního procesu, probíhajícího v podnicích — jak tomu převážně doposud bylo, ale jako nástrojů k podnícení hmotného zájmu na co nejefektivnější výrobě. Usnesení celostátní konference o opatřeních, která je nutno provést výhledově, ukládají: „Na úseku financování národního hospodářství navrhnout opatření k posílení ekonomických stimulů a zejména významu zisku pro rozvoj a z hospodárnění výroby a oběhu, zvýšit zainteresovanost podniků, hlavních správ a ministerstev na dobrém hospodaření, umožnit jim lepší a samostatnější využívání prostředků, získaných z hospodárněním výroby ve větším rozsahu než předpokládal plán a učinit opatření k lepšímu využívání ředitelských fondů pro rozvoj výroby a zlepšení péče o pracující.“

Podrobněji se hodnocením úlohy ekonomických podnětů zabývalo zasedání ÚV KSČ v únoru r. 1957, věnované otázce zvýšení efektivnosti našeho národního hospodářství. Ve větší účinnosti ekonomických pák založených na využívání zákona hodnoty, jako vlastních nákladů, rentability, zisků, ceny, úvěru, odpisů apod., je jeden z předpokladů vyšší účinnosti řízení národního hospodářství vůbec. Využívání ekonomických pák, které ve svém souhrnu a komplexní vyváženosti tvoří podnikový chodrasčot, není ničím novým, co bychom objevovali teprve nyní. V současné době jde o pozvednutí úlohy těchto nástrojů, jejichž význam byl nedoceněn. Jde o to, naučit se jich využívat, nalézt formy, v nichž by se vyvíjely nikoli živelně, ale plánovitě, v souladu se zájmy společnosti a v nichž by byly dokonce nástroje pro vytváření jednoty zájmů společenských, podnikových a osobních.

Konkrétní návrhy na opatření ke zlepšení řízení průmyslu předložil ÚV KSČ na začátku října r. 1957 k celonárodní diskusi, aby pracující sami pomohli odhalit klady a nedostatky doposud platné a nově navrhované soustavy řízení. Celonárodní diskuse potvrdila správnost a naléhavost navržených opatření ke zvýšení ekonomické účinnosti řízení národního hospodářství.

Nová *organizace* řízení průmyslu a stavebnictví vešla v život od 1. 4. 1958. Základní jednotkou v soustavě řízení se stává *výrobně hospodářská jednotka*, organizovaná zásadně buď ve formě podniku nebo ve formě sdružení. Výrobně hospodářská jednotka (VHJ) a) odpovídá v rámci stanoveného výrobního programu za plné a plynulé zásobování národního hospodářství výrobky svého oboru, b) je povinna pečovat o rozvoj své výrobní základny a vytvářet k tomu potřebné zdroje. Naproti tomu je oprávněna: a) určovat v souladu s úkoly státního plánu a ostatními potřebami národního hospodářství objem a strukturu své výroby, b) používat k vlastnímu rozvoji, stejně jako i ke hmotné zainteresovanosti pracujících VHJ části zdrojů ve VHJ vytvořených a v závislosti na těchto vytvořených zdrojích. c) být vybavena všemi kompletujícími činnostmi, jako odbytem, vývojem, konstrukcí a v případech, kdy je to účelné, projekcí, montáží a výzkumem.

Druhou část opatření ke zvýšení ekonomické činnosti řízení průmyslu a stavebnictví tvoří změny v oblasti plánování a financování, které vcházejí v účinnost od 1. 1. 1959. Hlavním cílem opatření v oblasti *plánování* je zabezpečit trvalý proporcionální rozvoj. Proto bylo třeba vymezit úkoly perspektivních plánů, pětiletých a ročních. Základem stability pětiletých a ročních plánů se stanou *perspektivní plány* na 10—15 let. Jejich úkolem bude orientovat naše národní hospodářství na základní rozvojové cíle, určit základní směry rozvoje výrobních sil s ohledem na postavení naší země v mezinárodní dělbě práce. Na podkladě perspektivních plánů budou vypracovávány pětileté plány, které určují základní proporce rozvoje národního hospodářství, jeho odvětví a oborů, směry a úkoly státní investiční výstavby, zbožovou koncepci zahraničního obchodu a základní proporce pro vnitřní obchod, jak vyplývají z růstu životní úrovně a změn struktury poptávky. Pětileté plány jsou základem stability ročních plánů. Úkolem ročních plánů je zajistit realizaci pětiletých plánů, využití konkrétních zdrojů, organizovat náplň proporcí k uspokojení konkrétních potřeb národního hospodářství. Je-li úkolem pětiletého plánu organizovat vytváření zdrojů, je úkolem ročních plánů organizovat jejich využití k uspokojování konkrétních potřeb. Další významná změna na poli plánování je v metodice sestavování ročního plánu. *Plán* bude fakticky *sestavován na podnicích*, přirozeně na základě směrných úkolů státního plánu.

Tématiky této stati se bezprostředně týkají změny *financování*. O změnách na úseku organizace a plánování jsme se zmiňovali jen potud, pokud je to nezbytné k pochopení té skutečnosti, že nová opatření přinášejí rozšíření hospodářsko-operativní samostatnosti podniků a kvantitativně širší (rozsahem použitých prostředků) a kvalitativně vyšší stupeň využití ekonomických stimulů.

Obečná charakteristika nové soustavy ekonomických podnětů

Obečným teoretickým východiskem nové soustavy ekonomických podnětů je uznání zbožího charakteru veškeré naší výroby. Z toho vyplývá, že v naší ekonomice je třeba používat hodnotových kategorií, jako zisk, cena, úvěr apod. Přitom hmotný zájem tvoří velmi podstatnou (i když ne jedinou) součást obsahového vztahu mezi společností na straně jedné a jednotlivcem a podnikem na straně druhé, neboť při dané úrovni výrobních sil se jednotlivec i podnik účastní na společenském produktu proporcionálně ve prospěch společnosti vynaložené práce. Hodnotové kategorie, jako zisk, cena apod., jsou objektem onoho hmotného zájmu. Proto může socialistická společnost využívat hodnotových kategorií v úloze ekonomických podnětů jako nástrojů nepřímého řízení, nepřímého plánování, pomocí něhož mohou být hospodárněji konkretizovány dílčí proporce nebo zajišťovány proporce ve výrobě, ukládané centrálně. Vychází tedy nová soustava řízení z toho, že ekonomické podněty mohou být v jisté omezené míře pomocnými regulátory výroby.

Ve srovnání s jejich dosavadní pasivní, formálně evidenční úlohou budou ekonomické podněty vskutku nástrojem ke stimulování mobilizačních úkolů plánu.

Aby nedocházelo k rozporu mezi bezprostředními zájmy podniků a dlouhodobými cíli společnosti, jsou ekonomické podněty orientovány rovněž k dlouhodobým výsledkům.

Úlohu hlavního stimulu má zisk. To je záruka, že zájem podniků nebude orientován jen na kvantitativní, ale také na kvalitativní ukazovatele. Ekonomické podněty tvoří komplexní, vyváženou, ale pro různé podmínky diferencovatelnou soustavu.

Jednotlícím článkem celé soustavy ekonomických podnětů je chozrasčotní zásada, že vlastní prostředky pro rozvoj si podniky budou muset vytvářet především z výsledků vlastní práce a jejich rozsah bude na úrovni práce podniku záviset.

Zvláště důležité postavení v soustavě ekonomických podnětů mají tzv. dlouhodobé normativy hmotné zainteresovanosti. Jsou celkově čtyři. Vztahu mezi jednotlivcem a společností se týkají: dlouhodobý normativ, určující tvorbu prémiového fondu, a dlouhodobý normativ růstu průměrných mezd v závislosti na růstu produktivity práce. Vztahu mezi podnikem a společností se týkají další dva normativy: normativ podílu podniku na přírůstku zisku (nebo na zisku) a normativ podílu na odpisech základních fondů. Dlouhodobé normativy lze přirovnat ke kategoriím

míry. Mají představovat onu hranici, která tvoří optimální mez pro zachování jednoty zájmů společnosti, jednotlivců a podniků. Proto jejich tvorba a dodržování jsou velmi významné.

Úloha jednotlivých ekonomických podnětů

Financování reprodukce výrobních fondů. Vyjdeme nejprve z prosté reprodukce *základních fondů*. Prosté reprodukci slouží odpisy. Odpisová norma se bude jako dosud skládat z podílů na obnovu a z podílu na generální opravy. Např. odpisová norma u průmyslových budov dřevěných normálního způsobu provedení je při době upotřebitelnosti 40 let 3,8 %, z toho na generální opravy 1,3 %. Odpisová norma u okružních pil normálního provedení při době upotřebitelnosti 14 let je 14,5 %, z toho na generální opravy 7,4 %. Z příkladu je zřejmé, že podíl na generální opravy není v odpisové normě stanoven paušálně jako dosud (45 %), ale přibliží se tu ke skutečným nákladům u jednotlivých druhů základních fondů. To proto, že nesprávně stanovený podíl ztrácí pak jakoukoli jinou ekonomickou funkci, kromě té, že vytvářel centralizovaný fond pro obnovu. V nové soustavě financování má správné stanovení podílu na generální opravy o to větší význam, že podnikům zůstává podle dlouhodobého normativu podíl na odpisech, nejméně právě ve výši na generální opravy. Kromě toho je u jednotlivých norem respektováno morální opotřebení, normy jsou podrobněji diferencovány, podloženy propočty upotřebitelnosti a usoustavněny. Čím přesněji vyjadřují totiž odpisy proces znehodnocení základních fondů, tím spíše mohou plnit své ostatní funkce. Je třeba odmítnout prakticistický pohled na stanovení odpisů, totiž že velikost odpisů má záviset na potřebách prosté obnovy. Lze říci, že prostředky k prosté reprodukci jsou v míře potřeby v dané době v rukou podniků. Nelze se pozastavovat nad tím, že část odpisů, ačkoliv představuje hodnotu opotřebených základních fondů, je centralizována. Je tomu proto, že odpisy a potřeba investic a oprav není všude stejná. Již dříve při uvádění nedostatků dosavadního stavu jsme uvedli, že funkce odpisů jako ekonomických podnětů, pokud jde o tvorbu těchto zdrojů prosté obnovy, je omezena tím, že jejich velikost je určena direktivně a nezávisí na podnicích samých. Protože je však většinou určena bez zřetele na počet směn, mohou i tak direktivně stanovené odpisy přenášet svou hodnotu na menší nebo větší počet výrobků podle počtu směn a tak vést ke snížení vlastních nákladů a větší efektivnosti výroby, aniž by docházelo ve stejné míře ke znehodnocování základních fondů. Větší účinnosti odpisů jako ekonomických podnětů slouží však především rozšíření operativní samostatnosti podniků v jejich použití. Části odpisů, která podniku zůstává k jeho vlastní dispozici, může podnik použít buď

na generální opravy, tedy k účelům prosté obnovy základních fondů, nebo na další investice. Účelovost zůstává a musí zůstat zachována alespoň v té míře, že podnik může odpisu použít opět jen k prosté nebo rozšířené reprodukci základních fondů, ale nikoli na provoz.

Financování rozšířené reprodukce základních fondů se dělí buď na centralizovanou nebo decentralizovanou výstavbu (v podstatě podnikovou).⁷⁾

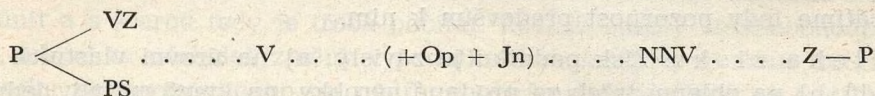
Centralizovaná investiční výstavba má zahrnovat ty investice, které mají vliv na nejdůležitější proporce a které tedy určují celkovou koncepci rozvoje národního hospodářství. Tato část investic bude, jako dosud celková investiční výstavba, financována ze státního rozpočtu a nebude tedy záviset na hospodářských výsledcích investujících podniků. Nevyčerpané prostředky budou jako dosud koncem roku propadat.

Druhá část investiční výstavby bude podniková. Bude se týkat výrobních proporcí, které nemění proporce celostátního významu. Objemem se bude při nejmenším rovnat objemu centralizované investiční výstavby. Prostředky na podnikovou výstavbu budou tvořit: podíl z odpisů, podíl na přírůstku zisku (event. na zisku), tržby získané prodejem a výnosy z likvidace nepotřebných a nevyužitých základních fondů, zůstatky investičních účtů, úvěr na investice, příspěvky nadřízených organizací. Z přehledu zdrojů decentralizované výstavby je vidět, že rozšířená reprodukce základních fondů je z převážné většiny závislá na prostředcích, vytvořeným podnikem samým, zejména na zisku. Těchto prostředků může podnik použít i v příštím roce. Chozrasčotní zásada závislosti výdajů je tu tedy fakticky uskutečněna. Je omezována jen v míře pro společnost nezbytné, aby stát mohl určovat celkový směr rozvoje národního hospodářství. Financování poskytuje široký akční prostor pro působnost ekonomických stimulů jakými jsou zisk, odpisy, úvěr apod. tím, že z nich vytváří skutečný zdroj financování.

Oběžné prostředky obíhají odlišně od základních fondů; nepřenášejí svou hodnotu po částech, ale najednou. Na začátku koloběhu vystupují oběžné prostředky ve formě peněžní (P) a přeměňují se ve výrobní zásoby — suroviny, základní materiál apod. (VZ) a mzdy, tj. náklady na živou pracovní sílu (PS). Pak přecházejí do výrobního procesu (V). Ve výrobním procesu náklady, vynaložené na výrobní zásoby, zvýšené o mzdy, odpisy (Op) a jiné náklady na výrobu (Jn) tvoří náklady nedo-

7) Rozlišení prosté a rozšířené reprodukce je tu vůbec obtížné. Generální opravy jsme zařadili k prosté reprodukci, ale svými důsledky vedou generální opravy často k reprodukci rozšířené. Podíl z odpisů může sloužit buď prosté nebo rozšířené obnově. Naopak centralizovaná a decentralizovaná investiční výstavba není jen rozšířenou, ale i prostou reprodukci. Proto se i u podniků, u nichž je již značný stupeň opotřebení základních fondů (např. zhruba 50 %), přesto nebude podíl z odpisů rovnat 100 %.

končené výroby (NNV). Po ukončení výrobního procesu se přeměňují v zásoby hotových výrobků, určených k prodeji, ve zboží (Z). Po zaplacení dodavatelem se přeměňují zpět v peněžní prostředky. Schematicky lze koloběh oběžných prostředků vyjádřit takto:

Koloběh oběžných prostředků se tedy odráží v koloběhu peněžních prostředků. Počáteční a konečná fáze koloběhu se projeví pohybem peněžních prostředků na obrátovém účtu podniku u Státní banky. Sledování obrátového účtu dává bance přehled o hospodaření podniku s oběžnými prostředky, umožňuje kontrolu korunou. *Kontrola korunou* bude moci být nyní účinnější. Jednak bude Státní banka v živějším styku s podniky, bude sledovat všechny fáze koloběhu podnikových prostředků, jednak bude financovat nejenom provoz podniku, ale i pohyb, růst základních fondů. Jediná banka bude mít tak přehled o koloběhu veškerých výrobních fondů.

Oběžné prostředky, které podnik potřebuje po celý rok, jsou podnikům svěřeny do správy a jsou nazývány vlastními oběžnými prostředky. Přechodnou potřebu oběžných prostředků kryje podniku banka bankovním úvěrem. Výše vlastních oběžných prostředků se určuje na podkladě normativů. Doposud si sice podnik vypracovával plán oběžných prostředků, ale závazně o objemu oběžných prostředků rozhodovaly nadřízené orgány. V nové soustavě financování oběžných prostředků si normativy oběžných prostředků bude určovat podnik sám. Zdálo by se, že vzhledem k zájmu podniku, aby měl dostatečný objem oběžných prostředků a nedostal se do finanční tísně, je toto opatření příliš benevolentní. Tak tomu není. Podnik sám bude mít zájem, aby oběžné prostředky udržoval v nezbytné minimální míře, neboť plánované zvýšení oběžných prostředků bude kryto z jeho podílu na přírůstku zisku (nebo výjimečně z podílu na zisku). Jak jsme již poznali u nového způsobu financování reprodukce základních fondů, je tento *pevně a dlouhodobě stanovený podíl na přírůstku zisku* (podíl na zisku) možno použít také k decentralizované investiční výstavbě. Použití části zisku na investice je nejen z hlediska společnosti, ale i z hlediska podniku účelnější a efektivnější. Proto bude podnik používat podílu z přírůstku zisku raději na investice než na nepotřebné zvýšení oběžných prostředků. Podaří-li se podniku zrychlením obratu oběžných prostředků snížit potřebu vlastních oběžných prostředků, může ušetřené sumy použít rovněž pro podnikovou výstavbu. Naopak neodůvodněně nízkému udržování oběžných prostředků bude bránit i zájem podniku, aby mu nevznikaly poruchy v koloběhu oběžných prostředků, zaviněné nedostatkem prostředků, a tím mu nenarůstaly zbytečně

vlastní náklady. Tomu musí přispět i úvěr, jehož účelem je krytí jen přechodnou potřebu a nikoli trvalou potřebu oběžných prostředků. Nový způsob financování oběžných prostředků vytváří tedy opět pole působnosti pro uplatnění ekonomických podnětů, jakými jsou zisk a úvěr. Obrátíme tedy pozornost především k nim.

Úloha zisku. Zisk podniku je závislý: a) na úrovni vlastních nákladů, b) na objemu tržeb za prodané výrobky, na který má vliv jednak množství prodaných výrobků, jednak ceny výrobků, sortiment a jejich jakost, c) na výsledcích ostatních činností podniku (např. bytové hospodářství). Zisk je tedy nejkomplexnějším ukazatelem. Jen převážně z tohoto hlediska, jako měřítko, byl zisk chápán a používán.

Zisk však je nejen měřítkem výsledků činnosti, ale může také být právě pro zmíněnou komplexnost nejdůležitějším ekonomickým podnětem. Z tohoto hlediska byla úloha zisku dosud zanedbávána. Bylo zanedbáváno spojení zisku s rozvojem podniku, který jej vyprodukoval. V důsledku toho nebyl dostatečný zájem na tvorbě zisku a ne hospodárně se používalo centralizovaně přidělených finančních prostředků. Úloha zisku, jako ekonomického podnětu vyplývá v nové soustavě financování jednak z toho, že zisk při stálých cenách závisí přímo na výsledcích práce podniku, jednak ze způsobu použití zisku. Část zisku poplyne jako dosud ve formě odvodu ze zisku do státního rozpočtu. Tato část bude podstatně menší než dosud. Část zisku bude centralizována na nadpodnikových orgánech a odsud bude podle potřeb jednotlivých podniků a zájmu společnosti redistribuována. Část zisku bude zůstat v podnicích. Tato část zisku bude sloužit k rozvoji základních fondů a oběžných prostředků. Bude tedy zisk stimulem a podíl na zisku, stanovený dlouhodobým normativem, vnitřním regulátorem rozvoje výroby. Stimulující úloha zisku je posílena dále tím, že v závislosti na vývoji zisku se bude vytvářet prémie fond. Avšak o tomto vztahu se nebudeme v této stati více zmiňovat.

Nejčastější a základní způsob zainteresování podniku bude *podíl na přírůstku zisku*.⁸⁾ Výhoda tohoto způsobu zainteresování ve srovnání se zainteresováním podílem na zisku je především dvojitá. Předně v podílu z přírůstku zisku se výrazněji projevuje, zda podnik zvyšuje zisk z hospodářstvím výroby, tj. snížením vlastních nákladů, nebo růstem objemu vý-

⁸⁾ Je jasné, že tohoto ukazatele nelze volit vždy. Tehdy, kdy není třeba intenzivně zainteresovat na růstu zisku, lze volit ukazatele podílu ze zisku. Podíl ze zisku bude jako stimul plánován také v takovém případě, kdy by podílem z přírůstku zisku a podílem z odpisů nebyl zajištěn potřebný rozvoj podniku, který je účelné hradit z vlastních vnitřních zdrojů podniku, a podnik již nemá větší možnosti dosahovat přírůstku ze zisku. Kde dokonce není plánován zisk vůbec, ale ztráta, bude třeba zainteresovat podnik dlouhodobým normativem na snížení vlastních nákladů.

roby. Ve výhodě je ten podnik, který růstu zisku dosahuje společensky důležitějším způsobem, snižováním vlastních nákladů. Za druhé při použití částky přírůstku zisku jako stimulu jsou vlastní zdroje podniku méně ovlivněny rozdílnou rentabilitou podniku, které se doposud nelze ubránit a s kterou tedy je třeba počítat. Rovněž změny velkoobchodních cen, mající za následek změny v podnikové rentabilitě, se méně dotknou podniku zainteresovaného na podílu z přírůstku zisku než na podílu ze zisku celého.

Zvýšením úlohy zisku se zvýší doposud nedostatečný zájem podniku na ukončení celého koloběhu podnikem spravovaných prostředků, zejména na ukončení fáze Z—P, na *realizaci zboží*. To se projeví i ve zvýšení hmotné odpovědnosti v dodavatelsko-odběratelských vztazích. Zvýšení úlohy peněžní realizace vyplývá z těchto skutečností: a) především podnik může jako vlastní zdroj financování používat jen realizovaného zisku. Nestačí tedy výrobky vyskladnit, ale je třeba je prodat. Kdyby výrobky podnik neprodal, nemá prostředky na úhradu svých závazků dodavatelům. Dodavatel je v takovém případě oprávněn odmítnout nebo odsunout plnění přijatého závazku a navíc ještě požadovat náhradu škody; b) podnik má povinnosti nejen vůči sobě, zajistit svůj rozvoj, ale také vůči celé společnosti. Podnik odvádí část zisku ve formě odvodu ze zisku. Odvod ze zisku je podnik povinen splnit v plánované výši. Jestliže nevytvoří zisk ani v té výši, v jaké je plánován odvod, je povinen doplnit zbývajícím částku ze snížených vlastních oběžných prostředků nebo z prostředků uložených na investičním účtu podniku. Kdyby si zbývajícím část nemohl opatřit z těchto zdrojů, bude nucen požádat banku o poskytnutí úvěru, aby uhradil povinný odvod zisku do státního rozpočtu. Pevný, nejméně plánovaný odvod zisku má zajistit stabilitu příjmů státního rozpočtu. Zájmy společnosti stojí tedy na prvním místě. Dlouhodobě stanovený podíl podniku na přírůstku zisku platí stejnou měrou jak pro plánovaný, tak pro nadplánovaný zisk. Z uvedených zásad vyplývá za prvé to, že z nadplánovaného zisku plynou podniku stejné výhody jako z plánovaného, za druhé pak vysoko plánovaný zisk zavazuje podnik k vysokému odvodu ze zisku, který musí splnit i v tom případě, kdyby mu žádný podíl nezůstal nebo dokonce kdyby jej sám ani nevyprodukoval.

Kdyby podíl podniku na přírůstku zisku působil jako izolovaný stimul, měl by pro podnik podněcující účinek až při plnění plánu, nepodněcoval by však k přijímání mobilizačního plánu. Tu se ukazuje, jaký význam má skutečnost, že podněty nepůsobí izolovaně, že tvoří vzájemně skloubenou soustavu. Na přijetí mobilizačního plánu působí podněty osobní hmotné zainteresovanosti, vyjádřené v normativu vztahu růstu produktivity práce a průměrných mezd a v normativu pro tvorbu prémiového fondu, o nichž v této stati nepojednáváme.

Je třeba počítat i s tím, že se objeví i neodpovědní vedoucí podniků, kteří zisk jako ekonomický podnět pochopí po svém, z hlediska zájmů svých a okamžitého prospěchu jejich podniku, ovšem ke škodě celé společnosti. Budou se snažit dosahovat vyššího zisku nikoli rozšiřováním výroby a zejména snižováním vlastních nákladů, ale nesprávnými prostředky, jako snižováním jakosti výrobků, zužováním sortimentu vyráběného zboží na nejrentabilnější výrobky, předražováním výrobků apod. Obranným prostředkem proti těmto nesprávnostem bude předně hmotný zájem jejich smluvních partnerů, jejichž zájmy by byly poškozovány. Tento tlak však nestačí a není schopen čelit nesprávnostem všem. Proti nesprávnému způsobu dosahování zisku budou působit dlouhodobé zájmy podniku samého, s nimiž by se dříve nebo později střetávala snaha o uspokojování bezprostředních zájmů nezdravými způsoby. Je však třeba, aby takové škodlivé tendence v podnicích byly zlikvidovány v zárodcích. Proto budou vždy na konci roku namísto dosavadního formálního a škodlivého finančního vypořádání prováděny *komplexní rozbor*y a *hodnocení podniků*. Těchto komplexních ročních rozborů se zúčastní pracovníci podniku, zástupce banky, nadřízeného orgánu a hlavních odběratelů. Zjistí-li se při takovém souhrnném rozboru, že podnik části zisku dosáhl neoprávněně, bude mu tato část odňata a navíc budou uplatněny další hmotné sankce (např. snížení premii).

Zvýšení úlohy úvěru a úroku. Podnik vystupuje na jedné straně jako dlužník — to tehdy, když si od banky vypůjčuje prostředky, jednak jako věřitel, když své prostředky ukládá na obrátový a investiční účet.

Protože má společnost zájem, aby podnik ukládal své vlastní zdroje pro další rozvoj, především na investice a neudržoval nadměrně vysoký stav oběžných prostředků, podporuje tento zájem úrokovou politikou. Z prostředků, které podnik ukládá na obrátový účet, platí banka podniku 1,5 % naopak z prostředků na investičním účtu 2,7 % úrok. Úrok tu tedy má funkci ekonomického podnětu vůči podniku jako věřiteli banky.

Na druhé straně je podnik dlužníkem. Případy, kdy k úvěru dochází, jsme uvedli již dříve. Nejvýznamnější změnou na poli úvěrování výrobních podniků, která znamená rozšíření působnosti úvěru jako ekonomického stimulu, je zavedení investičních úvěrů, tedy úvěru na rozšíření základních fondů podniků. Úrok z těchto úvěrů je vyšší než úrok z úvěru, poskytovaného na plánované rozšíření oběžných prostředků, sloužících rozšíření provozu podniku nebo k zabezpečení plynulosti koloběhu prostředků v podniku. Z investičních úvěrů se platí úrok ve výši 3,6—7,2 %, kdežto z normálních provozních úvěrů se platí úrok v rozpětí 1,8—5,4 %. Rovněž zde, kdy podnik je dlužníkem, má úrok úlohu ekonomického podnětu. Rozdílem v úrokových sazbách má být dosaženo toho, aby si pod-

niky investice pořizovaly především z vlastních prostředků a aby úvěrů nepoužívaly na krytí případných nedostatků v provozu. Účelem vysoké úrokovkové sazby u investičních úvěrů je dále působit na podniky, aby pořizovaly jen vysoce rentabilní a efektivní investice. V úrokových sazbách z úvěrů, zabezpečujících dokončení koloběhu prostředků podniku ve fázi realizace, Z—P, tedy u úvěrů na pohledávky za odběrateli se ostře odlišují případy, kdy vzniká potřeba úvěru před nebo po lhůtě splatnosti. Úroková sazba po lhůtě splatnosti je dvojnásobná. Vyšší úroková sazba má vést podnik k tomu, aby se sám staral o úhradu svých pohledávek a zabezpečoval tak své budoucí potřeby.

Zvláštním případem úvěru jsou úvěry, které jsou podnikům poskytovány k překonání nedostatků v jejich práci, v důsledků nichž se podnik dostal do finančních nesnází. Takovým případem může být úvěr na nepotřebné nadnormativní zásoby, úvěr na mzdy, protože podnik neplní plán, a jiné jako např. promeškaný úvěr. V takovém případě se z úroku jako ekonomického podnětu stává ostrá sankce; podnik musí úrok hmotně pocítit tím, že se mu zvyšují vlastní náklady a klesne tedy i absolutní velikost zisku, plynoucího v podobě podílu z přírůstku zisku podniku.

Sledujeme-li úlohu úvěru a úroků, nelze konečně přehlédnout ani ono opatření na poli úrokových sazeb, totiž, že úrokové sazby jsou stanoveny rozpětím a že dokonce banka může po přezkoumání příčin, z nichž k potřebě úvěru dochází, použít buď vyšší nebo nižší úrokové sazby (např. u úvěru na sezónní zásoby je možno použít úrokové sazby od 3,6 do 5,4 %).

C e n y. Nová opatření na poli financování podniků, vedou nutně také k úvaze o úloze státní velkoobchodní ceny [SVC] jako ekonomického podnětu. Státní velkoobchodní cena má jednak funkci *racionalisční*, tj. podněcovat ke z hospodárnění výroby, ke snižování vlastních nákladů, jednak funkci *regulační*, tj. podporovat proporce ve výrobě, vést k výrobě těch prostředků, na kterých má zájem celá společnost. Obě tyto funkce odpovídají funkci ceny jako ekonomického podnětu. Využívat racionalizační funkce ceny jako ekonomického podnětu, znamená tvořit velkoobchodní ceny tak, aby obsahovaly relativně nízkou úroveň rentability. Kdyby totiž ceny zajišťovaly příliš vysokou rentabilitu, vytvářely by v podnicích stav vlastního uspokojení, vytvářely by podmínky pro příliš vysoké samofinancování, mizel by zdravý rozpor mezi potřebami a zdroji, vytvářenými podnikem, nebyla by podněcována hospodárnost podniku. Na druhé straně z hlediska regulační funkce ceny je nutné, aby v jednotlivých případech, kdy má společnost zájem na výrobě a spotřebě určitého výrobku, byla cena odkláněna od hodnoty směrem nahoru nebo dolů, aby byl podnícen zájem podniku na vyšší výrobě nebo vyšší spo-

třebě určitého výrobku. Respektující tyto dvě funkce ceny, nesmíme se dostat do rozporu se stěžejními zásadami cenové politiky, se zásadou *stability cen* a zásadou jednotnosti cen. Nutnost držet se zásady stability cen vyplývá mimo jiné v nové soustavě financování z použití normativů hmotné zainteresovanosti, které jsou stanoveny dlouhodobě a které nesmějí být v zásadě zkreslovány změnami cen během doby jejich platnosti. Avšak rozpor mezi zásadou stability cen na období 3—5 let a racionalizační funkcí ceny při neustálém snižování vlastních nákladů vzniká, vzrůstá rentabilita jednotlivých výrobků; vzrůst rentability je dokonce nerovnoměrný, takže tu vzniká rozpor i s regulační funkcí ceny. Tento rozpor je třeba nějakým způsobem překonat a přitom nezrušit stabilitu cen. Řešení je několikere: a) je možno odčerpávat nadměrnou rentabilitu určitého výrobku zvýšenou daní z obrátu, b) v některých odvětvích je možno použít soustavy podnikových cen, c) jen ve výjimečných případech je možno provést změnu ceny v období mezi periodickými dlouhodobými úpravami.

Další zásadou cenové politiky je zásada *jednotnosti cen*. Tuto zásadu nelze chápat jen úzce, že stejné výrobky mají mít stejné ceny, ale také tak, že nesmí být větší rozdíly v cenách těch výrobků, na jejichž výrobu je třeba vynaložit stejné množství společensky nutné práce. Nerespektovat také tuto stránku jednotnosti cen znamená špatně využívat cen jako ekonomických stimulů. Naopak v zájmu ceny jako ekonomického stimulu je možno zásadě jednotnosti ceny učinit ústupek zejména ve vztazích dodavatelsko-odběratelských podle toho, je-li objednáno velké nebo malé množství výrobků, při větších odchylkách od normální kvality zboží nebo při zkrácení dodací lhůty. Takový ústupek více prospěje než uškodí.

Na konec ještě k úloze kolektivních pobídkových fondů. Kolektivním pobídkovým fondem byl do r. 1957 ředitelský fond. Vzhledem k nedostatkům, jimiž se vyznačoval způsob dotace ředitelského fondu (o nichž jsme se zmiňovali již dříve), byl v r. 1957 ředitelský fond nahrazen podnikovým fondem pracujících. *Podnikový fond pracujících* byl vytvářen ve srovnání s ředitelským fondem odlišně. Byl určen základním podílem stejným procentem ve výši 1,2 % úhrnného ročního plánovaného mzdového fondu. Takovým způsobem se dostaly ziskové i ztrátové podniky, stejně jako i podniky s rozdílnou rentabilitou, způsobem zpravidla různou výší SVC, na stejnou úroveň. Při tomto způsobu dotace mohou být rovněž preferována ta odvětví, která považujeme za základní, protože právě ve mzdovém fondu je nejlépe vyjádřena společenská důležitost práce. Zainteresovanost pracujících na výsledcích lepších než plánovaných byla zajištěna dalším podílem z nadplánovaného zisku, nebo ze snížení plánované ztráty v rozmezí od 15 %—35 %

podle hospodářského významu podniku a možností podniku snižovat vlastní náklady. Způsob použití podnikového fondu byl původně stanoven obdobně jako u ředitelského fondu.

V souvislosti se změnami plánování a financování schválenými r. 1958 nastává ve způsobu dotace a v použití fondů pracujících změna. Protože prostředky na výrobní účely si vytváří podnik z jiných vlastních zdrojů, z podílů z přírůstku zisku a z podílu z odpisů, a protože k poskytování zvláštních odměn slouží nyní prémiový fond, není třeba, a ani by nebylo účelné, aby tyto potřeby byly hrazeny z podnikového fondu. Proto mohl být základní roční podíl z plánovaného úhrnného mzdového fondu snížen z 1,2 % na 0,5 %. V případě překročení plánovaného zisku může podnik dostat do podnikového fondu až 0,7 % plánovaného úhrnného mzdového fondu. Těchto prostředků bude pak podnik používat k účelům kulturním, sociálním, zdravotním a tělovýchovným, k poskytování půjček zaměstnancům podniku na výstavbu bytů a rodinných domků, k příspěvkům na družstevní bytovou výstavbu, k úhradě stipendií zaměstnancům podniku apod. Úhradou těchto potřeb splní podnikový fond pracujících lépe úlohu ekonomického podnětu než dosud. Že při dosavadním zaměření podnikový fond neplnil všechny své úkoly, svědčí nejlépe nevyužití prostředků podnikových fondů, které v r. 1957 dosáhlo částky 980 mil. Kčs. Při tom nejméně 50 % celkového zůstatku tvoří právě prostředky nevyčerpané k výrobním účelům. Novým zaměřením bude tento nedostatek odstraněn.

ZÁVĚR

Ukázali jsme hlavní opatření, provedená ke zvýšení účinnosti ekonomických podnětů. Nedomníváme se, že jimi byly odstraněny nedostatky všechny a pro vždy. Další vývoj ukáže klady i nedostatky přijatých opatření. Kladů je třeba využít, nedostatky odstraňovat nebo převracet je pozitivním směrem. Celý vývoj a tedy i soustava ekonomických podnětů je plna rozporů. Jsou to však rozpory, které ženou vývoj vpřed, umíme-li jich dobře využít. Před hodnotovými kategoriemi nelze zavírat dveře, je třeba jich umět využít. Tato stať má ukázat, jak jsme se tohoto úkolu zhostili v dosavadním vývoji po r. 1945 a zejména v současné době.

РЕЗЮМЕ

По своему существу и по своей форме производство в промышленных предприятиях в ЧСР является товарным производством. Поэтому при ведении хозяйства в предприятиях употребляются такие связанные со стоимостью категории, как прибыль, цена, кредит и т. п. Эти категории служат носителями отношений между обществом и предприятием. При посредстве этих категорий действует закон стоимости на производство в социалистических предприятиях. Общество использует категории стоимости в качестве

экономических импульсов. Действование экономических импульсов зависит от степени, в которой применяется хозрасчетный принцип зависимости расходов от доходов предприятия, и от объема средств, которыми предприятие может располагать как собственными. Методом ведения хозяйства, основанным на использовании категорий стоимости в качестве экономических стимулов, является хозрасчет. Хозрасчет тоже экономическая категория. В качестве экономической категории он выражает производственное отношение между коллективом работников экономически относительно самостоятельной единицы предприятия и обществом. В наиболее общей форме это отношение определяется так, что доля предприятия в общественной продукции пропорциональна труду, употребленному в пользу общества. Согласованная и уравновешенная система экономических импульсов служит для укрепления единства интересов производственных коллективов, предприятия и общества. На развитии финансового хозяйствования и на использовании стоимостных категорий прибыли, кредита, процента, цены, отчислений и побудительных фондов было показано, как мы (в ЧСР), начиная с 1945 года, стремились к достижению единства интересов промышленных предприятий, с одной стороны, и интересов всего общества, с другой стороны.

В I период (май 1945 — февраль 1948 г.) кредит, цены и финансирование предприятий вообще были направлены почти исключительно на обеспечение производственного хода разрушенных в результате войны и оккупации промышленных предприятий. Таким образом, направление этих средств могло быть только односторонним, оно еще не могло овладеть качественной стороной хозяйствования. В ценах, кредите и способе финансирования наблюдается еще много стихийности. Кредиты предоставляются под гарантии государства, цены неравномерны, народные предприятия убыточны. Поэтому даже 10 %-ная доля заводских советов и советов предприятий из прибыли не была действенным импульсом. Из-за каждого мероприятия, которое должно было привести к стабилизации условий жизни, ведется острая классовая борьба.

Во II периоде (1948—1956) ясно обозначаются два этапа. На первом этапе (до 1953 г.) в области финансирования, кредита, планирования, бухгалтерии, взноса средств, предназначенных для накоплений, а также в области цен и коллективных фондов предприятий, были приняты меры, которые означали создание организационных, правовых и отчасти экономических предпосылок для хозрасчетного хозяйствования предприятий. Стабилизации финансового базиса промышленных предприятий содействовал фонд национализированного хозяйства (ФНХ). Позднее конструкция двоякой ступени (при посредстве ФНХ) в отношениях предприятий и государственного бюджета стала тормозом и потому ФНХ был в конце 1951 г. упразднен. Имела место специализация банковской системы, а в 1953 году была осуществлена социалистическая кредитная реформа. Реформа в области бухгалтерии (в 1953 г.) дала возможность наблюдения за кругооборотом средств предприятия. Была создана единая система цен, укрепившая рационализационную и регулировочную функции цены. Ввиду незначительной экономической действительности, коллективные побудительные фонды — Единый фонд трудящихся (учрежден в 1948 г.) и Заводской фонд трудящихся (создан в конце 1950 г.) — были постепенно заменены Директорским фондом (созданным в 1953 г.) На втором этапе этого периода уже

остро проявлялись некоторые недостатки в системе экономических импульсов предприятия. Их проявлением был рост сверхнормативных запасов и платежная неспособность предприятий, появившиеся открыто после проведения кредитной реформы, и неэкономичное распоряжение основными фондами. Позднее тщательный анализ показал, что они были результатом нарастающего противоречия между достигнутой степенью развития производственных сил и формальной, черезчур централизованной и экономически мало действенной системой руководства, планирования и финансирования, не предоставлявшей достаточного простора для применения экономических стимулов. Роль прибыли, как постоянного источника для развития предприятия, все время падала. Нужды предприятия обеспечивались почти исключительно из средств государственного бюджета. В отношениях между предприятиями момент реализации не дооценивался, объем средств, предоставляемых в форме кредита, был сравнительно незначительным, процентные таксы были мало дифференцированы. Равно принципы для создания директорского фонда директора неправильно проводили разницу между убыточными и прибыльными предприятиями, а также между предприятиями с различным уровнем рентабельности, так как ставили ассигнования в фонд в зависимости от прибыльности или убыточности. Но при этом уровень рентабельности не зависел только и главным образом от предприятий. Неравномерная рентабельность, причиненная неравномерным развитием производительности труда в разных отраслях, привела при устойчивых ценах к невыполнению планов ассортимента производства. Стоимостные категории, употребившиеся в предприятиях, применялись формально, в качестве орудий стоимостного учета, но не использовались в предприятиях в качестве материальных стимулов или использовались недостаточно действенно.

III период характеризуется стремлением устранить недостатки экономических стимулов. Завершается он изменениями системы руководства в области организации, планирования и финансирования предприятий, одобренными в 1958 году. Этот период означает переход от значительно формальной к действительно активной, уравновешенной и комплексной системе экономических стимулов, получающей ясную функцию быть орудием косвенного руководства. Потребности развития своего производственного базиса предприятие удовлетворяет из собственных источников. Для этого оно пользуется прежде всего долей из прироста прибыли, долей из отчислений (установлены долгосрочным нормативом) или же одождает средства у банка. В предприятии поднимается интерес к прибыли, а тем самым и к качественным результатам производства. Распоряжение частью прибыли, остающейся в предприятии, зависит от усмотрения предприятия. Предприятие может использовать эту часть или на усиление средств оборота, или на усиление основных фондов. Повышение значения прибыли и обязательность взноса прибыли в государственный бюджет возбуждает интерес предприятия в реализации товара и укрепляет дисциплину в отношениях между поставщиками и потребителями. Растут возможности кредита. Кредит можно использовать и для дополнения средств на капитальное строительство. Центрально руководимая процентная политика направляет большую хозяйственную самостоятельность предприятия в сторону интересов общества и самих предприятий. Процентные ставки значительно дифференцированы и дают банку возможность выбора при использовании

конкретной процентной ставки. Равно при использовании цен имеется большая гибкость. Неравномерную рентабельность можно устранять повышенным налогом с оборота, можно дифференцировать фабричные цены, в отношениях между поставщиками и потребителями можно — при более или менее значительных отклонениях от нормального качества товара или при сокращении срока поставки — прибегнуть к прибавкам или удержаниям из постоянных и единых цен. Тем самым усиливается рационализаторская и регулировочная функции цены. Наконец меняется и направленность коллективного побудительного фонда. Директорский фонд был заменен заводским фондом трудящихся, паевые взносы в который зависят уже не только от степени рентабельности предприятия, но главным образом от величины фонда заработной платы.

Система экономических стимулов полна противоречий. Экономические стимулы могут быть использованы в пользу общества, но может иметь место и злоупотребление ими. Закрывать глаза перед этим не следует. Необходимо научиться овладеть ими сознательно и планомерно использовать их, подчинить их общественным интересам. Настоящая статья имеет целью показать, как мы учились этому и чего мы достигли с 1945 года по сегодняшний день.

RESUMÉ

Die Produktion in den sozialistischen Industriebetrieben der ČSR, ist ihrer Grundlage und ihrer Form nach eine Warenproduktion. Darum werden in der Betriebswirtschaft eng mit dem Wert verbundene Kategorien benutzt, wie z. B. Gewinn, Preis, Kredit u. s. w. Diese Kategorien sind die Träger der Beziehungen zwischen der Gesellschaft und den Betrieben. Mittels dieser Kategorien wirkt das Wertgesetz auf die Produktion der sozialistischen Betriebe ein. Die Gesellschaft nützt die Wertkategorien als ökonomischen Anregungen aus. Die Wirksamkeit der ökonomischen Anregungen ist von dem Grad abhängig, in welchem der Grundsatz der wirtschaftlichen Rechnungsführung, d. h. die Abhängigkeit der Ausgaben von den Einnahmen der Betriebe und der Höhe der Mittel, mit welchen der Betrieb wie mit eigenen wirtschaftet, zur Geltung kommt. Die wirtschaftliche Rechnungsführung ist die Wirtschaftsmethode, welche auf der Ausnützung der Wertkategorien als ökonomische Anregung begründet ist. Auch die wirtschaftliche Rechnungsführung ist eine ökonomische Kategorie. Als ökonomische Kategorie drückt sie das Produktionsverhältnis zwischen dem Kollektiv der Werktätigen einer relativ wirtschaftlich selbständigen Einheit, Betrieb und Gesellschaft aus. Im allgemeinen wird der Inhalt dieses Verhältnisses so bestimmt: der Betrieb beteiligt sich am gesellschaftlichen Gesamtprodukt proportional durch seine Arbeit, die er zum Vorteil der ganzen Gesellschaft ausübt. Das harmonische und ausgeglichene System der ökonomischen Anregungen dient der Festigung der Einheit der Interessen der Produktionskollektive, der Betriebe und der Gesellschaft. An der Entwicklung der Finanzwirtschaft und der Ausnützung des Gewinnes, des Preises und der kollektiven Antriebsfonds wird gezeigt, wie in der ČSR von 1945 an, die Einheit der Interessen der Industriebetriebe und der ganzen Gesellschaft angestrebt wurde.

In der ersten Periode (Mai 1945 bis Februar 1948) sind der Kredit, die Preise und die Finanzierung der Betriebe im ganzen fast ausschliesslich auf die Sicherstellung des Produktionsganges der durch den Krieg und die Okkupation zerstörten Industriebetriebe eingestellt. Diese Einstellung konnte nur einseitig sein und konnte also auch die qualitative Seite der Wirtschaft noch nicht beherrschen. In den Preisen, dem Kredit und der Finanzierungsart überwiegt noch die Elementarität. Kredite werden auf Staatsgarantie gewährt, die Preise sind ungleichmässig und die volkseigenen Betriebe passiv. Darum war auch der Gewinnanteil der Werk- und Betriebsräte in einer Höhe von zehn Prozent keine wirkungsvolle Anregung. Um jede Massnahme, welche eine Stabilisation der Verhältnisse bringen sollte, wurde ein scharfer Klassenkampf geführt.

In der zweiten Periode (1948 bis 1956) treten zwei Etappen hervor. In der ersten Etappe (bis zum Jahre 1953) wurden auf dem Gebiet der Finanzierung, des Kredits, der Planung, der Rechnungsführung, der Akkumulationsabfuhr, der Preise und der kollektiven Betriebsfonds, Massnahmen getroffen, welche eine Grundlegung der organisatorischen, juristischen und zum Teil auch wirtschaftlichen Voraussetzungen für die Durchführung der wirtschaftlichen Rechnungsführung bedeuteten. Zur Stabilisation der finanziellen Grundlage der Industriebetriebe trug der Fonds der Volkseigenen Wirtschaft (FZH) bei. Dieser Fonds war eine Zwischenstufe zwischen den Betrieben und dem Staatshaushalt, welche später zu einer Bremse der ganzen Wirtschaft wurde. Der Fonds der Volkseigenen Wirtschaft wurde darum am Ende des Jahres 1951 liquidiert. Es kam zu einer Spezialisierung des Banksystemes und im Jahre 1953 wurde die sozialistische Kreditreform eingeführt. Die Rechnungsführungsreform im Jahre 1953 ermöglichte die Zirkulation der Mittel der Betriebe zu verfolgen. Es wurde ein einheitliches Preissystem gebildet, welches die rationalisierende und regulierende Funktion der Preise festigte. Wegen ihrer schwachen ökonomischen Wirksamkeit wurden die kollektiven Antriebsfonds — der Einheitsfonds der Werktätigen (gegründet im Jahre 1948) und der Betriebsfonds der Werktätigen (gebildet am Ende des Jahres 1950) — im Jahre 1953 durch den Direktionsfonds ersetzt.

In der zweiten Etappe dieser Periode wirkten sich schon mehrere Mängel im System der ökonomischen Anregungen der Betriebe scharf aus. Diese Wirklichkeit äusserte sich im Wachsen der übernormativen Reserven, in der Zahlungsunfähigkeit der Betriebe, welche nach der Durchführung der Kreditreform hervortrat, und im unwirtschaftlichen Verfahren mit den Grundfonds. Eine gründliche Analyse zeigte später, dass es sich um eine Folgerung der wachsenden Gegensätze zwischen der schon erreichten Stufe der Entwicklung der Produktionskräfte und dem förmlich allzu zentralisierten und ökonomisch wenig wirksamen Leitungs-, Planungs- und Finanzierungssystem handelte, welches keinen Aktionsraum für die Geltendmachung der ökonomischen Anregungen gab. Die Rolle des Gewinnes als eigene Entwicklungsquelle des Betriebes sank dauernd. Die Bedürfnisse der Betriebe wurden fast ausnahmslos durch Mittel aus dem Staatshaushalt gesichert. Im Verhältnis zwischen den Betrieben wurde der Realisationsmoment unterschätzt, der Umfang der durch Kredite gewährten Mittel war verhältnismässig klein, der

Zinssatz wenig differenziert. Die Grundsätze für die Bildung der Direktionsfonds unterschieden dadurch gleichfalls falsch zwischen aktiven und passiven Betrieben und zwischen Betrieben mit verschiedenen Rentabilitätsstufen, dass sie die Dotationen für den Fonds mit dem Gewinn oder dem Verlust des Betriebes verbanden. Die Stufe der Rentabilität war aber nicht nur von der Arbeit des Betriebes, sondern auch von der Höhe der Preise der Erzeugnisse abhängig. Die ungleiche Rentabilität, die auch durch die ungleichmässige Entwicklung der Arbeitsproduktivität in verschiedenen Industriezweigen verursacht wurde, führte bei stabilen Preisen zu einer Nichterfüllung des Planes der Sortimenterzeugung. Die Wertkategorien, welche in den Betrieben benützt wurden, kamen nur formal als Werkzeuge der Wertevidenz zur Geltung, wurden aber in den Betrieben nicht — oder nicht ganz erfolgreich — als materielle Stimulen benützt.

Die dritte Periode (von Juni 1956) ist durch Bestrebungen zur Überwindung der Mängel im System der ökonomischen Anregungen bezeichnet. Sie erreichte in den Abänderungen des Leistungssystem auf dem Gebiet der Organisation, der Planung und Finanzierung der Betriebe, welche im Jahre 1958 approbiert wurden, ihren Höhepunkt. Sie bedeutete den Übergang von einer bedeutend formellen, zu einem wirklich aktiven, überwiegenden und komplexen System der ökonomischen Anregungen, welches die klare Funktion erhält, ein Werkzeug der indirekten Leitung zu sein. Die Erfordernisse der Entwicklung der Produktionsbasis deckt der Betrieb aus eigenen Mitteln. Er benützt dazu in erster Linie den Anteil am Gewinnzuwachs, den Anteil an der Abschreibung (diese Anteile sind durch langfristige Normative festgesetzt) oder er leiht sich die Mittel von der Staatsbank. Im Betriebe steigt so das Interesse am Gewinn und dadurch auch an den qualitativen Ergebnissen der Produktion. Die Disposition mit einem im Betrieb verbleibenden Gewinnanteile hängt von der Erwägung des Betriebes ab. Bei seiner Benützung hat er die Möglichkeit seiner Überführung auf die Umlaufmittel oder Grundfonds. Die erhöhte Bedeutung des Gewinnes und die Verbindlichkeit der Gewinnabfuhr in den Staatshaushalt regt das Interesse des Betriebes an der Realisation der Ware und festigt die Disziplin in den Lieferungs- und Beziehungsverhältnissen. Weiter wachsen die Kreditmöglichkeiten. Der Kredit kann auch zur Ergänzung der Mittel des Investitionsaufbaues benützt werden. Die zentral geleitete Zinspolitik führt die mit einer grösseren Wirtschaftsselbständigkeit ausgerüsteten Betriebe dahin, vor allem die Interessen der Gesellschaft und ihre langfristigen Interessen zu respektieren. Die Zinssätze sind differenziert und geben der Bank die Möglichkeit, bei ihrer Anwendung konkrete Zinssätze zu wählen. Auch bei der Benützung der Preise wird eine grössere Spannung ermöglicht. Die ungleiche Rentabilität kann durch eine erhöhte Umsatzsteuer reguliert werden, die Betriebspreise können differenziert, in den Lieferungs- und Beziehungsverhältnissen bei grösseren Abweichungen von der normalen Qualität der Ware oder bei einer Verkürzung der Lieferungsfrist können Zuschläge oder Abzüge der Fest- und Einzelpreise benützt werden. Dadurch steigt die Rations- und Regulationsfunktion des Preises. Endlich ändert sich auch die Einstellung des kollektiven Anregungsfonds. Der Direktionsfonds wird durch einen Betriebsfonds der Werktätigen er-

setzl. Die Zuteilungen in den Betriebsfonds der Werktätigen hängt nicht mehr von der Höhe der Rentabilität des Betriebes, sondern besonders von der Grösse des Lohnfonds, ab.

Das System der ökonomischen Anregungen ist voll Gegensätze. Die ökonomischen Anregungen können im Interesse der Gesellschaft benutzt, können aber auch missbraucht werden. Ihre Ignorierung ist keine Lösung der Frage. Es ist nötig, zu lernen, wie sie beherrscht, wissentlich und planmässig ausgenützt und den Interessen der ganzen Gesellschaft unterstellt werden können. Der Artikel soll zeigen, was die ČSR auf diesem Gebiete vom Jahre 1945 bis heute gelernt und geleistet hat.